

DOWN TO #85 EARTH

Uitgave Vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Netherlands
Jaargang 15 / oktober 2024

Bosbrand in
Griekenland:
“Ik plant alles
terug, al kost
het jaren”

Lara Wolters over
de anti-wegkijkwet

Een modeshow als medicijn

8

Wegkijken kan niet meer

Na jarenlang touwtrekken is de anti-wegkijkwet een feit: bedrijven moeten hun verantwoordelijkheid nemen.

12

Meer dan recycelen

Arbeid is duur en grondstoffen zijn veel te goedkoop: zonder nieuwe belastingregels wordt het nooit wat met de circulaire economie.

22

Voedsel van de toekomst

Insecten lijken een duurzaam alternatief voor vlees: je kunt ze lokaal kweken en dat kost je weinig ruimte. Of tuigen we dan een nieuwe bio-industrie van minivee op?

32

Afvaleconomie

In de arme wijk Dharavi, Mumbai, is afval vooral een inkomstenbron. De band Dharavi Rocks reist de wereld over met instrumenten gemaakt van, inderdaad: afval.

38

Bosbranden in Griekenland

In Evros woedde de grootste natuurbrand ooit in Europa. De bewoners proberen een jaar later de moed erin te houden. "Ik zie het als mijn plicht hoopvol te blijven."

26

Sí al Yasuní

Meer dan 10 jaar geleden stemden de Ecuadorianen in een referendum tegen de oliewinning in natuurpark Yasuní. Nu moeten de boortorens dan eindelijk ontmanteld worden.

Commentaar/Ceton

Onkruid vergaat niet

“Een paar jaar geleden lag ik 's nachts vaak te piekeren”, vertelt Eline van Zutphen (p 15). “Over de toekomst, klimaatverandering, toenemende onrust in de wereld. Ik werd er ongelukkig van – ik wilde iets doen.”

Ik lig ook best vaak 's nachts te piekeren. Een paar jaar geleden, afgelopen maand, gister nog. Na het lezen van een persbericht bijvoorbeeld, hoe Europese olie- en gasbedrijven (Shell, BP, TotalEnergies) alwéér zijn gestegen op de aandelenbeurzen, 'gesteund' – ik citeer hier het

persbericht – door zorgen over het conflict in het Midden-Oosten. Ergens op deze wereld worden mensen rijk omdat op een andere plek op aarde mensen het slachtoffer worden van oorlogsgeweld.

Hoe kun je daar als mens zinnig antwoord op geven? Wat kun je dóén?

> Een plan bedenken om de olie in de Ecuadoriaanse Amazone in de grond te laten (p 26). Als de regering dat plan de nek omdraait, één dag(!) later een nieuwe organisatie oprichten en een volksraadpleging organiseren. Wanneer

Van voetbalclub tot taalcafé: waar zouden we zijn zonder vrijwilligers? Ook Milieudefensie kan niet zonder. Neem Eline van Zutphen, die met de lokale Milieudefensie-groep Leiden-Den Haag regelmatig op de stoep staat bij vervuilende bedrijven. Of Isja Mannens die met Milieudefensie Jong protestacties organiseert. En Marcia Narain natuurlijk, die regelmatig voor de medewerkers op het Milieudefensie-kantoor kookt onder het motto: weg met voedselverspilling.

En verder

- 04 **In beeld:** storm Boris
- 07 **Kort nieuws & Schot**
- 16 **Bondgenoten:** Wasjikwa
- 20 **Doe het lekker zelf:** plandelen
- 31 **Column Mounir Samuel:** Leven planten in de Amazone
- 36 **Kalloe leest:** Woorden van verzet
- 37 **Cultuurtips**
- 43 **Wisselcolumn:** Erica Meijers
- 44 **Samen eten:** Oogstfeest in Lettele
- 47 **Brieven & Bijlo's lijstje**

Colofon

Down to Earth
Nummer 85, oktober 2024
Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199
1000 GD Amsterdam
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (hoofdredacteur)
Esmee de Gooyer (redacteur)

Medewerkers
Wisse Beets, Vincent Bijlo, Ynske de Boer, Michiel Bussink, Robert Elsing, Dewi Gigengack, Radjan Hanoman, Anne Havelaar, Hidde Jansen, Katja Keuchenius, Toon Lambrechts, Wilma van der Maten, Erica Meijers, Mounir Samuel, Bas van der Schot, Pépé Smit, Hilde Wijnen

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde, Erica Meijers

Art-direction en vormgeving
Curve Mags and More
www.curve.nl

Druk
Moderna Printing
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie.

Wijzigen kan bij de Servicelijn:
service@milieudefensie.nl of
020 626 26 20, ma t/m do tijdens kantooruren.
Opzeggen kan via 020 205 14 21, ma t/m vr tijdens kantooruren.

> Lokaal eten (p 44) en als je dan toch bezig bent: meteen ook maar je burens uitnodigen. “Zo voelen we ons meer op ons gemak, in een wereld die toch al zo veel verandert”

En ondertussen niet vergeten om voor jezelf te zorgen. Nee, dat is geen luxe verwennerij, dat is – om met de Amerikaanse dichter, feminist, burgerrechtenactivist en filosoof Audre Lorde te spreken – een *act of political warfare*.

Tot zover de oogst van Magazine editie 85. Wordt vervolgd! ■

Carolien Ceton, hoofdredacteur

Storm Boris heeft veel schade aangericht in Midden-Europa, zoals in Mikulovice, een Tsjechisch dorp dat aan de Bela-rivier ligt.

Extreme regen

Klimaatverandering verdubbelde de kans op extreme regenval in Europa afgelopen september, melden klimaatexperts van World Weather Attribution (WWA). In de 4 dagen dat storm Boris door Oostenrijk, Tsjechië, Hongarije, Polen, Slowakije en Roemenië raasde, viel een recordhoeveelheid regen. Zelfs kleine stroompjes water veranderden daardoor in wilde, kolkende rivieren. Het zorgde voor grote overstromingen en kostte zeker 24 mensen het leven. Duizenden moesten vluchten. Volgens de WWA is een dergelijke storm nog steeds heel uitzonderlijk, maar klimaatverandering heeft hem waarschijnlijker én intenser gemaakt. ■

MILIEUDEFENSIE ON TOUR

31 OKTOBER

SUCCESS IN STRIJD TEGEN GROTE VERVUILERS

Wil jij weten welke bedrijven grote stappen zetten om de klimaatdoelen te halen? Welke ontwikkelingen grote vervuilers verder onder druk zetten? En wat jij kan doen om daarbij te helpen? **Kom dan naar de nieuwste editie van Milieudefensie On Tour!**

Met o.a. Diederik Samsom, Diana Matroos en Hannah Prins

15 NOVEMBER

DE UITSLAG VAN HET HOGER BEROEP TEGEN SHELL

Drie dagen na de uitspraak van het hoger beroep tegen Shell bespreken we wat deze uitspraak betekent, wat de gevolgen zijn (nationaal en internationaal) en welke volgende stappen Milieudefensie gaat zetten. **Bij winst vieren we natuurlijk feest! Ben jij erbij?**

Met o.a. Roger Cox, Donald Pols en Laura van Dolron

RESERVEER JE PLEK OP MILIEUDEFENSIE.NL

MELD JE AAN VOOR DE ALGEMENE LEDEN VERGADERING

BESLIS MEE OVER DE TOEKOMSTPLANNEN

📍 UTRECHT OF ONLINE
📅 ZATERDAG 14 DECEMBER
🕒 10:00

Scan de QR of ga naar: milieudefensie.nl/alv

MA 16 DEC 2024, 20:00 UUR | IN PAKHUIS DE ZWIJGER

HEMEL EN AARDE

Waar religie en klimaatrechtvaardigheid elkaar kruisen: een inspirerende avond met moslims, monniken en milieuactivisten.

BENIEUWD NAAR DIT PROGRAMMA?
RESERVEER HIER JE GRATIS PLEK!

PAKHUIS DE ZWIJGER

@pakhuisdezwijger
www.dezwijger.nl

VERVOERSARMOEDE

Friesland

Wetterskip Fryslân verlaagt de waterstand in Friesland en in de Groningse gemeente Westerkwartier daarom vragen om naar gas te kunnen boren. Volgens het waterschap is het landschap uitgeput en kan het geen boringen meer aan.

Libanon

Afgelopen zomer hebben 2,5 duizend baby-dikkop-schildpadden de Middell-

landse Zee bereikt vanuit het strand van Al-Mansouri in Libanon, een belangrijke nestplaats van de schildpaddensoort. Dat meldt een team van vrijwilligers dat al ruim 20 jaar de dieren en het strand beschermt. Dit ondanks het escaleerende geweld in de regio; Israëlische luchtaanvallen noopten Fadia Jomaa, teamleider en journalist, eind september naar noord Libanon te vluchten, meldt *Mongabay*.

Pot verwijt de ketel

Rijke, westerse landen gebruiken zware, onduidelijke en bestraffende maatregelen om klimaatprotesten te stoppen. Tegelijkertijd hebben ze kritiek op vergelijkbare draconische tactieken wanneer die door autoriteiten in het mondiale zuiden worden gebruikt, zo meldt Climate Rights International in een rapport. De landen gebruiken lange celstraffen, preventieve detentie en intimidatie tegen klimaatdemonstranten, wat een inbreuk is op het recht op vrijheid van meningsuiting, vereniging en vergadering. In het rapport worden voorbeelden uit de VS, het VK, Frankrijk, Zweden, Australië, Duitsland en Nederland genoemd. Zoals de arrestatie van acteur en activist Sieger Sloot, die opgepakt werd voor opruiing nadat hij mensen oproep om de A12 te blokkeren.

Alpen

Zwitserland en Italië verleggen hun grens nabij de Alpenpiek Matterhorn vanwege smeltende gletsjers. Delen van de gletsjers en andere oriëntatiepunten zoals eeuwige sneeuw gaven historisch gezien de grens aan, maar het landschap verandert door klimaatverandering. De grens gaat langs andere herkenningpunten lopen.

Cambodia

De milieuminister van Cambodia heeft boskap bij een waterkrachtproject verboden nadat verschillende activisten en journalisten melding maakten van illegale houtkap. Het project is in handen van een bedrijf van een senator, die al vaak beschuldigd is van onder meer kinderarbeid, milieuvervuiling en cybermisdaden.

Ecologische voetafdruk

Mensen onderschatten de ecologische voetafdruk van de rijkste mensen uit hun samenleving terwijl ze die van de armste groep overschatten. Hun eigen inkomen heeft daar geen invloed op. Dat blijkt uit onderzoek van Nature Climate Change onder 4 duizend mensen uit India, Denemarken, Nigeria en de VS.

Hernieuwbaar

Nederland ligt op koers om tegen 2030 85 procent van de elektriciteitsproductie uit hernieuwbare bronnen te laten komen. Maar dan zijn er wel subsidies nodig om investeerders in nog te bouwen projecten aan te trekken, zegt lector energietransitie Martien Visser van de Hanzehogeschool Groningen.

Cruisereclame

MSC Cruises mag in reclames niet meer claimen dat hun reizen verantwoord en groen zijn. Dat besloot de Reclame Code Commissie na een procedure die Fossielvrij NL, Reclamejagers en Advocates for the Future aanspanden tegen de cruisemaatschappij.

Suriname

TotalEnergies gaat definitief naar olie boren in het diepzeegebied van Suriname. Het is de eerste commerciële oliewinning in zee in Suriname. De regering rekent op miljardeninkomsten voor de staatskas. Op dit moment heeft Suriname een negatieve koolstofstatus, als een van slechts drie landen ter wereld, omdat de bossen meer CO₂ opnemen dan het land uitstoot. Volgens president Santokhi wordt die status ondanks het project behouden. ■

“DE MAAT IS VOL”

Europese bedrijven die hun verantwoordelijkheden elders op de wereld ontlopen: de anti-wegkijkwet moet daar een einde aan maken. Initiatiefnemer Lara Wolters is tevreden. “Het is waanzin dat onze bedrijven economisch profiteren van activiteiten die hier hartstikke verboden zijn.”

TEKST: WISSE BEETS BEELD: VALENTINE ZELER / NRC MEDIA

“Blijkbaar betekent de Europese manier van leven dat we het recht hebben op rijkdom ten koste van anderen.” Begin dit jaar geeft Lara Wolters een vlamme maar ook wrange donderspeech in het Europees Parlement. “Blijkbaar mogen onze bedrijven kinderen uitbuiten! Blijkbaar mogen ze bossen vernietigen!” Ze heeft haar overtuigingskracht dan nog hard nodig: haar wet die bedrijven verantwoordelijk moet stellen voor mensenrechtenschendingen en milieudelicten in hun hele keten, is net afgeschoten – op een uiterst ongebruikelijke wijze.

“Deze hoeveelheid plotwendingen en dolken in ruggen zou volgens mij zelfs Shakespeare te ver zijn gegaan”, blikte ze terug via een videoverbinding vanuit Brussel. Toch kijkt ze er nu op terug met een lach op haar gezicht. De wet, die voluit de Corporate Sustainability Due Dilligence Directive (CSDDD) heet, is na meer dan 4 jaar touwtrekken op 25 juli 2024 eindelijk aangenomen – helaas wel in afgezwakte vorm. Hoogste tijd om de Europarlementariër van GroenLinks/Partij van de Arbeid te vragen wat er nu precies gebeurd is, en wat de nieuwe wet gaat betekenen.

Wat houdt de CSDDD in?

“Ik ben ’m zelf de anti-wegkijkwet gaan noemen. De wet zorgt er namelijk voor dat bedrijven die diensten of spullen aanbieden in de Europese Unie niet langer weg mogen kijken van misstanden die ze buiten de grenzen van ons continent veroorzaken. Dan hebben we het bijvoorbeeld over kinderarbeid, slechte arbeidsomstandigheden, milieuvervuiling en de excessieve uitstoot van broeikasgassen. Dat soort schaamteloze en verboden activiteiten moeten we in Europa gewoon niet mogelijk willen maken, ook niet door ze te verplaatsen naar landen met minder strenge wetten of een gebrek aan handhaving. Het is waanzin dat onze bedrijven economisch keihard kunnen profiteren van activiteiten die hier hartstikke verboden zijn. Bedrijven hebben ook gewoon verantwoordelijkheden. En dat is nu eindelijk in wetgeving vastgelegd.”

Er waren toch al internationale richtlijnen voor maatschappelijk verantwoord ondernemen?

“Zeker. Zo heb je de internationale richtlijnen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) voor maatschappelijk verant-

woord ondernemen. En de Guiding Principles for Business and Human Rights van de Verenigde Naties. Maar richtlijnen zijn anders dan wetgeving. Een wet maakt dingen namelijk afdwingbaar, dat is echt een andere wereld. Bedrijven zijn nu wettelijk verantwoordelijk voor hun hele keten, en als ze blijven weggijken, kun je ze voor de rechter slepen en die kan dan boetes opleggen. Dat is echt een enorme mijlpaal.”

Mensen noemen het jóúw wet. Hoe zit dat?

“Ik ben de initiatiefnemer van deze wet, maar je doet zoiets natuurlijk niet alleen. Ik heb het initiatiefrapport geschreven en daarna de onderhandelingen in het parlement geleid. Ik heb dat alleen maar succesvol kunnen doen omdat er in 2019 dankzij vele anderen een groot politiek momentum was ontstaan om het weggijken van bedrijven aan te pakken. Dat had bijvoorbeeld te maken met het instorten van Rana Plaza, die gigantische textiel-fabriek in Bangladesh waarbij meer dan duizend mensen zijn omgekomen, terwijl ze onze kleren aan het maken waren. Tal van ngo’s uit Brussel en uit de verschillende lidstaten pleitten al voor wetgeving. En bijvoorbeeld mensen van de VN, vakbonden en academici zeiden: nu moet er echt iets gebeuren, de maat is vol. Heel veel mensen, organisaties en actiegroepen hebben bijgedragen met plannen, petitie, demonstraties en druk uitoefenen op de eurocommissaris. We hebben ons met z’n allen echt door bochten moeten wringen om dit voor elkaar te krijgen.”

De plotwendingen waar je het over had. Kun je daar wat meer over vertellen?

“Poeh. Heb je even? Haha. Je zou er een hele film over kunnen maken. Dat is ook gedaan trouwens, het Frans-Duitse Arte heeft een documentaire over dit hele traject gemaakt, *Everyone’s Business*.” Glimlachend: “Maar ik weet niet hoe goed je Frans en Duits zijn?”

Gelukkig voor iedereen die internationaal recht in het met Engels doorspekt Nederlands al uitdagend genoeg vindt,

zijn er ook Nederlandstalige producties gemaakt. Voor een spannend inkijkje in de Europese politiek is bijvoorbeeld de VPRO-Tegenlicht aflevering *Uit de kleren* een aanrader, over hoe de anti-wegkijkwet ook misstanden in de kledingindustrie moet helpen beteugelen. De soms bijna thrillerachtige beelden van stemmingen, tegenvallers en uiteindelijk de overwinning zou je nauwelijks hoeven dramatiseren voor een zenuwslopende Netflix-serie.

Kun je een paar highlights noemen? Of dieptepunten misschien...

“Een dieptepunt: na de Covid-19 crisis vond de Europese Commissie bijvoorbeeld dat het even niet over mensenrechten zou moeten gaan. Bedrijven hadden het al zwaar genoeg, was de redenatie. Dus toen ik na jaren onderhandelen en schaven eindelijk een adviesrapport had voor een wet, met voldoende draagkracht in het Parlement, gaf de Commissie niet thuis. En de Commissie moet zo’n wetsvoorstel officieel voorbrengen, dat kun je als parlementslid niet doen. We hebben toen enorme druk moeten uitoefenen om ze alsnog met het voorstel te laten komen.”

Maar de meest onverwachte tegenvaller kwam nog daarna, vertelt Lara, en haar gezicht springt weer in een wat meer ernstige stand: “Vervolgens moesten het parlement en de lidstaten uitvechten wat de definitieve wettekst precies zou worden. Dat heeft een jaar gekost, en in taaie slotonderhandelingen van 16 uur zijn we daar uiteindelijk uitgekomen. Normaal gesproken is het dan klaar. Alleen de individuele lidstaten moeten dan nog ondertekenen, maar dat is een formaliteit. Dus wij waren in de wolken!” Alleen ging het deze keer anders. “Op het allerlaatste moment ging het toch nog mis. De kleine Duitse liberale regeringspartij FDP sprak zich tegen de wet uit, en de machtige bedrijvenlobby maakte daar optimaal gebruik van om ook anderen aan het twijfelen te krijgen. Zoiets had ik in Brussel nog nooit meegemaakt. Regeringsleiders die eerder, voor de camera nota bene, plechtig hun steun

hadden toegezegd, trokken hun beloftes doodleuk weer in nadat lobbyisten van grote bedrijven begonnen te bellen. Ook iemand als de Franse president Macron, die normaal zijn mond vol heeft over mensenrechten. Uiteindelijk trokken Duitsland, Italië en Frankrijk hun steun in. Mijn bloed kookte.”

En dan zijn we aangekomen bij de vlamme en wrange donderspeech van begin dit jaar, die als volgt doordendert: “En blijkbaar hebben bedrijven geen enkele rol of verantwoordelijkheid om vraagtekens te stellen bij kinderarbeid en ontbossing, of er iets aan te doen. Laat het duidelijk zijn, dit is niet hoe ik er in sta. Dit is waar Macron, Meloni en Lindner samen hard voor hebben gevochten. En als ik nu woedend overkom, dan is dat omdat ik dat ben! We hadden een deal!” De speech is terug te zien op Lara’s Instagram-account.

“Maar ja,” vervolgt Lara met een citaat van Bismarck, “politiek is de kunst van het mogelijke. Ik was niet van plan om na 4 jaar op te geven. We zijn opnieuw om tafel gaan zitten om te onderhandelen over aanpassingen van de wettekst, zodat die door alle landen ondertekend zou worden. Daar zijn weer maanden overheen gegaan. We hebben ook een aantal concessies moeten doen. Maar dat deze wet nu gewoon bestaat, dat is fantastisch, dat gaat dingen echt veranderen!”

Wat gaan bedrijven concreet merken van deze wet?

“Bedrijven hebben nu de verplichting om hun hele productieketen in kaart brengen. De grootste bedrijven krijgen daar tot 2027 de tijd voor, minder grote bedrijven tot 2029. Als die bedrijven in dat proces schadelijke aspecten aantreffen, moeten ze die oplossen. Het is dus een actieverplichting, geen rapportageverplichting. Je kunt het je als bedrijf niet meer permitteren om weg te blijven kijken, of de schuld weg te wuiven richting een onderaannemer van een onderaannemer. Je moet je hele keten kennen, en die moet gewoon goed zijn. Er worden toezichthouders

“Regeringsleiders die eerder plechtig hun steun hadden toegezegd, trokken hun beloftes doodleuk weer in”

aangesteld om dat te borgen. Daar komt bij dat ook derden meldingen kunnen doen van ongeregelheden. Als iemand van een vakbond bijvoorbeeld meldt dat er sprake is van kinderarbeid in de keten van jouw bedrijf, dan moet je dat als bedrijf onderzoeken en vervolgens handelen naar de uitkomsten daarvan. De wet biedt dus ook een belangrijk nieuw controlemechanisme, dat is ook een nuttig instrument voor organisaties zoals bijvoorbeeld Milieudefensie.”

Milieudefensie sleept grote vervuilers voor de rechter, door te stellen dat ze een klimaatplicht hebben op basis van het klimaatverdrag van Parijs. Hoe kijk je daar naar?

“Dat is hartstikke goed natuurlijk. Uiteindelijk willen we hetzelfde: dat bedrijven niet blind mogen zijn voor grootschalige vervuiling en mensenrechtenschendingen. En zo willen we bedrijven die wel goed bezig zijn een eerlijk speelveld bieden. Om dat voor elkaar te kunnen

krijgen, hebben we de hele gereedschapskist nodig. De instrumenten die we daarvoor hebben, liggen wat mij betreft allemaal in elkaars verlengde. Van bovenaf kan de politiek wetten en regels opleggen, verdragen sluiten. Van onderop kunnen activisten die wetten en afspraken gebruiken om bedrijven ter verantwoording te roepen. Die dingen versterken elkaar. Ik hoop dat ngo’s en vakbonden deze wet veel gaan aanroepen om in actie te komen.”

Er is ook kritiek op de wet. Het MVO Platform bijvoorbeeld signaleert een aantal ernstige tekortkomingen.

“De OESO-richtlijnen en de Guiding Principles van de VN zijn op sommige vlakken strenger, dat klopt. Je kunt in verdragen nu eenmaal verder gaan als er geen juridische consequenties zijn, dan zijn conservatieve politici die teveel luisteren naar bedrijven toegeeflijker. Een wet is afdwingbaar. En die zorgt ook voor een eerlijker speelveld: er is een

pakket spelregels dat voor alle bedrijven geldt. Maar natuurlijk, ik heb net als het MVO Platform gebaald van sommige compromissen.”

Waarop heb je in moeten leveren?

“Uiteindelijk vallen nu alleen bedrijven met meer dan duizend werknemers en met een omzet van meer dan 450 miljoen euro onder de wet. Ik wilde dat de wet ook voor kleinere bedrijven zou gelden, het MKB. Mijn tweede pijnpunt gaat over de grootte van de waardeketen die onder de wet valt. Wij wilden bijvoorbeeld dat bedrijven ook verantwoordelijk zouden zijn voor wat er met hun producten gebeurt ná de verkoop. Denk bijvoorbeeld aan alle goedkope en lage kwaliteit polyester kleding die in landfills verdwijnt, dat zou ook een verantwoordelijkheid moeten zijn van de producenten. Maar dat is niet gelukt. En ten slotte geldt de wet nu niet voor de financiële sector. Het is echt belachelijk, hoe die sector buiten schot wordt gehouden. Maar dat is iets

waar Frankrijk bijvoorbeeld pontificaal voor is gaan liggen.”

Kun je dan wel echt tevreden zijn met de huidige wet?

“Toch wel. Er zitten ook een paar onderdelen in die juist weer een stap verder gaan dan bestaande richtlijnen. Zo moeten bedrijven een transitieplan opstellen om te laten zien hoe ze bijdragen aan de klimaatdoelen van Parijs. Ze moeten onduidelijk omschrijven welke acties ze gaan ondernemen en hoeveel geld ze daarvoor reserveren, en daar kunnen we ze dus aan gaan houden.”

En nu moet de wet geïmplementeerd. Kunnen de nieuwe politieke verhoudingen binnen de EU nog roet in het eten gooien?

“Niet echt. De lidstaten hebben nu tot juli 2026 om de Europese wet vast te leggen in nationale wetgeving. Als je dat als land niet doet, kun je voor het Europees Hof worden gedaagd. Landen mogen nu ook al geen wetgeving meer maken die tegen deze wet ingaat. Natuurlijk is het niet ondenkbaar dat sommige partijen dwars willen gaan liggen, maar ze zijn te laat om het nog tegen te houden. En ik ga er natuurlijk bovenop zitten de komende maanden.”

Het zit Lara het meest dwars dat de financiële sector buiten schot blijft. Wat haar betreft is hier het laatste woord nog niet over gezegd. “Er begint nu weer een nieuwe termijn van 2 jaar in het Parlement. Daarin wil ik me vooral hard gaan maken voor *due diligence*-wetgeving die ook voor de financiële sector geldt. Er staat nu al wél in de wet dat de Commissie de komende 5 jaar een review moet doen over hoe houdbaar het is dat de financiële sector nu niet onder deze wet valt. Daarin moet worden behandeld wat de effecten van die vrijstelling zijn, en daarbij hoort ook de vraag of voor die sector niet alsnog een voorstel moet komen. Zo hou je een voet tussen de deur. Ik heb alvast zitting genomen in de financiële commissie.” ■

Werkt de R-ladder?

Reuse, repair, recyle: wil het al een beetje lukken met de circulaire economie? “Om goed te recyclen heb je grote stromen afval nodig, maar daar willen we juist vanaf.”

TEKST: KATJA KEUCHENIUS BEELD: SHUTTERSTOCK, CURVE, BEDAFFAIR, PIETER POT

Bij een circulaire economie denken mensen al snel aan recycling, zoals de fruitsaladebakjes van de Albert Heijn waarin korrels van plastic huisvuil zijn verwerkt. Of aan truien, vesten en jurken die bijna helemaal bestaan uit de vezels van afgedankte kleding. Zo lijkt het aardig op te schieten met onze circulaire economie. Maar – het zal je misschien niet verbazen – het tegendeel is waar. Ondanks jarenlange plannen, subsidies en allerlei innovatieve ondernemers komt de circulaire economie nog nauwelijks van de grond.

Grondstoffen besparen

Maar wat houdt een circulaire keten nu in? “Voorkomen is beter dan genezen”, vat Femke Groothuis van stichting Ex'tax het samen. Neem die plastic fruitsaladebakken van de Albert Heijn. Het is mooi als je die kunt recyclen tot nieuwe bakken, maar dat kost wel het nodige aan energie en transport. Bovendien gaat er altijd flink wat plastic bij verloren. Het is dus handiger om de bakken na een schoonmaakbeurt opnieuw te gebruiken (Reuse). En het zou nóg beter zijn als we gewoon minder (Reduce) of zelfs helemaal niet meer van die plastic bakken gebruiken (Refuse). Omdat we ons fruit thuis zelf wel in stukjes snijden, bijvoorbeeld. Dan blijft het ook nog eens langer goed.

Dit is een voorbeeld van de R-ladder, die in het vormgeven van de circulaire economie vaak wordt gebruikt. Onderaan die ladder bungelt de R van Recover: het terugwinnen van energie uit afgedankt materiaal. Als je écht niets anders meer kunt met een reststroom, kun je hem altijd nog verbranden of vergisten, dan behoud je in ieder geval wat energie. Net boven Recover staat de R van Recycle. Zo behoud je materiaal, maar vaak in minder hoogwaardige vorm. In het proces gaat bovendien altijd een deel van het materiaal verloren en het recyclen zelf kost ook weer veel energie. Hoger op de ladder staan daarom de R-en van Repair, Refurbish en Reuse. Als we spullen langer in gebruik weten te houden, hoeft er in minder hoog tempo materiaal

opgeruimd en opnieuw geproduceerd te worden. Bovenaan de R-ladder staan de R-en van Reduce en Refuse. Om grondstoffen te besparen is het natuurlijk het beste om materiaal minder of zelfs helemaal niet in gebruik te nemen.

Ganzenbord

“In Nederland is de circulariteit sinds 2014 niet toegenomen. In de EU is de circulaire economie de afgelopen 5 jaar met maar 0,8 procentpunt gegroeid, en wereldwijd zelfs afgenomen”, zegt Femke. Ze pleit als mede-oprichter van stichting Ex'tax al jarenlang voor een circulaire belastingverschuiving. Dat is een vereiste voor een circulaire economie, vindt Ex'tax. “We veranderen de spelregels niet. Onze belastingen stimuleren nog steeds een lineaire economie. Dat is alsof je verwacht dat je monopoliestraten kunt gaan kopen terwijl je ganzenbord speelt”

Circulaire ondernemers die het wel proberen, hebben het daarom zwaar of vallen zelfs om. Umincorp, de plastic recycler die huisvuil omzette in de korrels voor de fruitsaladebakjes van Albert Heijn, ging in januari dit jaar failliet. Een paar maanden later viel ook het doek voor textielrecycler Brightloops, die truien, vesten en jurken maakte van bijna uitsluitend afgedankte kleding. En dan dragen de recyclers eigenlijk nog relatief weinig bij aan een circulaire economie, waarin vooral zuiniger moet worden omgegaan met grondstoffen.

Dure arbeid

Maar voor al die R-en op de R-ladder ziet Femke in de lineaire economie een grote hobbel: ze vergen veel arbeid. “En arbeid hebben we in ons huidige systeem zo ongeveer het duurst van alles gemaakt. De helft van onze belastinginkomsten komt van arbeid. Juist circulaire bedrijven hebben veel menskracht nodig. Bijvoorbeeld voor de retourlogistiek: gebruikte producten verzamelen, sorteren en verwerken. En er is denkkracht nodig voor innovatie, om bijvoorbeeld tot langer houdbare ontwerpen en hernieuwbare materialen te komen.”

Daarom wil ze dat arbeid minder wordt belast. Dat kan worden bekostigd met hogere belastingen op vervuiling en het gebruik van nieuwe grondstoffen. Zo'n belastingverschuiving stimuleert circulaire ondernemers dubbel. Hun businessmodel bespaart immers juist op vervuiling en grondstoffengebruik. Dat levert hen nu nog weinig concurrentievoordeel op, omdat lineaire bedrijven daar juist relatief weinig geld aan kwijt zijn. “In een nieuwe plastic verpakking zit bijvoorbeeld veel aardolie. Maar die is als grondstof onbelast.” Het is hét

probleem van de failliete recyclers: nieuw plastic en nieuw textiel zijn zo goedkoop dat het niet rendabel is om ze te vervangen door gerecyclede grondstoffen of innovatieve hernieuwbare materialen.

Businessmodellen

“Het beste is eigenlijk om als bedrijf gewoon minder producten te verkopen, zoals bovenin de R-ladder”, weet Hans Stegeman, hoofdeconoom bij Triodos Bank. “Maar dan loop je weer tegen andere belemmeringen van ons huidige lineaire economische systeem aan.” Hans denkt al jaren na over het stimuleren van een circulaire economie. “Wat zijn nu echt circulaire businessmodellen en hoe financier je die?” Hij is tot de conclusie gekomen dat dat bijna niet kan, omdat er vooral een stuk minder moet worden verkocht. “En het businessmodel van helemaal niets is... helemaal niets.”

Eigenlijk wil hij daarom niet te veel gewicht toekennen aan de R-ladder. “Er gebeurt in Nederland nu vooral iets met die R-en die lager op de ladder staan, zoals Recover en Recycle. Maar daarmee maak je het lineaire systeem misschien alleen maar efficiënter. Op die manier kom je niet automatisch hoger op de ladder maar blijf je juist laag hangen. Om goed te recyclen heb je bijvoorbeeld grote stromen afval nodig, maar daar wil je in een circulaire economie juist vanaf. Als je straks minder afval hebt, ga je die recyclingsystemen dan weer kapot maken?”

Radicale herziening

De hoofdeconoom is bang dat ook de gewenste belastingverschuiving van Ex'tax niet genoeg zal veranderen. Zelf denkt hij aan een radicalere herziening van ons economische systeem.

“Het zou enorm helpen als grondstoffen niet meer op de markt komen. Bijvoorbeeld door alle grondstoffen gemeenschappelijk bezit te maken. Dan kunnen bedrijven alleen nog hun ontwerp, arbeid en marketing verkopen.” Hoe dat er precies uit moet gaan zien, weet hij zelf ook nog niet. “Het is natuurlijk heel ingewikkeld. Je moet dan weten waar alle grondstoffen zich bevinden en afdwingen dat ze weer op een herbruikbare manier terugkomen op de grote hoop. Voor bouw materiaal uit het kantoor van Triodos kun je dat prima in kaart brengen, maar bij gebruiksvoorwerpen is dat veel moeilijker.”

Nieuwe spelregels

Ondertussen vragen ook banken om andere spelregels. In maart 2024 ondertekenden de grote Nederlandse banken samen met het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat een samenwerking voor meer circulaire maatregelen,

Refuse
Reduce
Reuse
Repair
Refurbish
Recycle
Recover

Hoe moet het dan wel?

Jouri Schoemaker vond het “zeulen met potten en bakjes” maar niks. Hij besloot verpakkingsvrij winkelen makkelijk te maken met **Pieter Pot**. Het bedrijf bezorgt ongekoelde boodschappen zoals cruesli, pasta, koekjes en olie in glazen potten en flessen, en neemt die bij een volgende bestelling mee om opnieuw te gebruiken. Die retourlogistiek maakt het circulaire businessmodel van Pieter Pot moeilijk te financieren. “Als wij onze potten na één keer zouden weggooiden, waren we al lang winstgevend geweest. Maar dan zouden ook niet zo veel klanten fan van ons zijn.” Dit jaar ging het snel gegroeide bedrijf failliet en maakte Pieter Pot een doorstart. Met een veel kleiner team gaat het volgens Jouri nu de goede kant op. “Hopelijk zijn we de eerste wereldwijd die verpakkingsvrij winkelen op nationale schaal winstgevend maken.”

Marjolein Vaders en haar vader Arend maken bij **BedAffair** al 30 jaar ‘gezonde’ matrassen van natuurlijke materialen, zoals katoen, wol en paardenhaar. “We willen voorkomen dat er steeds meer microplastics in de omgeving komen. Ze zijn een beetje het asbest van nu”, vertelt Marjolein. Bovendien beschimmelen en degraderen hun matrassen niet, in tegenstelling tot die van plastic schuim. “We maakten laatst een 25 jaar oud matras open, en met een nieuwe veerkern en matrashoes zou die zo nog 25 jaar mee kunnen gaan.” Een standaard schuimmatras is na 6 tot 10 jaar ‘op’. Aanvankelijk lijmden ze de matrassen nog dicht. “Maar nu hebben we een circulair ontwerp: dat is handig voor reparatie, refurbishing en uiteindelijk recycling. Dan wordt het vulling voor knuffels of poppetjes, net als de snijresten.”

“We kunnen prullaria onbelast over de hele aardbol verslepen”

inclusief het verleggen van belasting op arbeid naar materiaal. Femke Groothuis is daar blij mee. “Dat is een heel grote stap. Kleine én grote bedrijven zijn aan het experimenteren met circulaire activiteiten. Ze zien dat het in het huidige systeem niet lukt om die op te schalen. Uiteindelijk zullen ook zij de overheid hierom vragen.”

Zou het nieuwe Nederlandse kabinet en Europese parlement daar ook voor openstaan? De wens om grondstoffen te besparen is in elk geval niet alléén afhankelijk van hun duurzame ambities, denkt Hans Stegeman. “Strategische autonomie en grondstoffenzekerheid zijn twee nieuwe argumenten voor een circulaire economie, zeker sinds de oorlog in Oekraïne.”

Ook de wens om arbeid lager te belasten groeit, ziet Femke. “Alle politici kunnen zich wel vinden in het idee dat werken moet lonen.” Fiscale maatregelen moeten in principe komen van nationale overheden, maar ze hoopt dat Europa dat gaat coördineren. Dan zitten landen elkaar minder in de weg met een vliegtaks, zoals eerder gebeurde met een ongelijktijdige invoering in Duitsland, Nederland en België.

Ondertussen is er op Europees niveau al best wat op poten gezet voor de circulaire economie, vindt Femke. Zo stuurt de EU aan op langere levensduur van producten met de introductie van reparatie- en duurzaamheidslabels en komen er meer importheffingen op materialen en hun CO₂-voetafdruk. Ook doet het transport in de lucht- en scheepvaart straks mee in het emissie handelsstelsel. Groothuis: “Dat lijkt misschien over iets heel anders te gaan, maar een circulaire economie kan alleen maar ontstaan als we niet onbelast prullaria over de hele aardbol kunnen verslepen.” ■

2050

Nederland én Europa hebben de ambitie om in 2050 100 procent circulair te zijn. Vooral gebruik van grondstoffen moet zuiniger. Die worden in een circulaire economie hergebruikt en zijn dus nieuw nauwelijks meer nodig. De ambitie komt vooral voort uit het besef dat grondstoffen kunnen opraken en ze steeds moeilijker (en kostbaarder) worden om te winnen, met veel milieuvuiling en biodiversiteitsverlies tot gevolg. Ook geopolitieke belangen spelen mee: een economie die weinig nieuwe grondstoffen nodig heeft, is minder afhankelijk van bijvoorbeeld aardolie en kritieke metalen die van buitenaf moeten komen.

ELINE VAN ZUTPHEN

Eline van Zutphen is kartrekker van de lokale Milieudefensie-groep Leiden-Den Haag, die regelmatig op de stoep staat bij vervuilende bedrijven.

TEKST: DEWI GIGENGACK BEELD: ROBERT ELSING

“Een paar jaar geleden lag ik vaak ’s nachts te piekeren over de toekomst en de toenemende mondiale onrust door klimaatverandering. Ongelukkig werd ik ervan – ik wilde iets doen. Maar ik liep tegen mijn eigen grenzen aan. Ik pak de trein en eet veganistisch, maar een perfect duurzaam leven bestaat niet. Hoe kon ik meer impact hebben? Milieudefensie richt zich op de grote vervuilers. Daar zet ik mij sinds 2021 voor in.”

Financiële sector

“We voeren actie voor de deur van vervuilende bedrijven. Bij NN Groep en Aegon in Den Haag bijvoorbeeld; de financiële sector heeft veel onzichtbare macht. We blijven altijd binnen de kaders van de wet. We hebben geen

vervelende interacties met handhaving maar soms wel lastige gesprekken met mensen die ons niet begrijpen. Ik vind het belangrijk om te luisteren en door te vragen. Regelmatig blijkt dat zij zich ook zorgen maken. Als we actievoeren voor hun kantoor, geeft hen dat een aanknopingspunt om hun directie te bevragen over duurzamer beleid.”

Gebakken lucht

“We hadden eens een gesprek met de chief climate officer van Aegon. Dan krijg je een uur lang gebakken lucht. Hij vertelde dat medewerkers het klimaat belangrijk vinden. Wij dachten: als bedrijven bang zijn dat werknemers afhaken vanwege het duurzaamheidsbeleid, kunnen wij daarop inspelen. We ontwikkelden een workshop met

twee thema’s. Voor sollicitanten: hoe zoek je uit hoe duurzaam een potentiële werkgever is en hoe maak je dat bespreekbaar tijdens je sollicitatie? En voor werknemers van vervuilende bedrijven: hoe zorg je van binnenuit voor verandering? We stonden er mee op de Nationale Carrièrebeurs en op universiteiten.

De komende tijd willen we bijdragen aan de klimaatzaken. We gaan bijvoorbeeld praten met sportverenigingen die worden gesponsord door ING, en vragen of zij de bank willen aanspreken op zijn klimaatbeleid. We gaan er niet met gestrekt been in, maar luisteren eerst. Clubs hebben het geld nodig, maar wij hopen dat zij durven te zeggen: niet over de rug van het klimaat.” ■

Bondgenoten/Wasjikwa

Strijden tegen de klimaatcrisis doe je niet alleen. Milieudefensie werkt daarom samen met allerlei bondgenoten. In deze rubriek gaat *Down to Earth* bij een aantal van hen op bezoek.

Het spektakelstuk van de modeshow, gemaakt door Rianne Mertens en Carla Sabajo

“Wat onzichtbaar was, is zichtbaar geworden”

De vrouwen achter stichting Wasjikwa willen meer bekendheid geven aan de cultuur van de oorspronkelijke bevolking van Suriname. Met een magazine, workshops, en een modeshow. “We hebben een stukje trots kunnen terughalen.”

TEKST: ANNE HAVELAAR BEELD: ROGER CREMER

Een divers gezelschap heeft zich in Amsterdam-Zuidoost verzameld voor de modeshow Celebrating Indigenous Knowledge. Mensen uit de Surinaamse gemeenschap en witte Nederlanders, jong en oud, vierten samen inheemse Surinaamse kennis. “Zelfs uit Friesland zijn mensen gekomen”, zegt Leander Vermaning van Wasjikwa, de stichting die de show organiseert. Wasjikwa betekent ‘ons huis’ in het Lokono, de taal van Arowakken, een van de oorspronkelijke bevolkingsgroepen die Suriname rijk is. Er zijn kraampjes met sieraden en – omdat geen Surinaams evenement compleet is zonder eten – er worden hapjes geserveerd: cassavesoep, bara’s en batjauw frita.

Met workshops en evenementen zoals deze modeshow wil stichting Wasjika, een initiatief van Leander Vermaning en haar moeder Martha Sabajo, hun waarden en tradities in leven houden. “Wat ik bij Wasjikwa heb geleerd, is dat kleine acties het verschil maken”, vertelt Leander. “Voor mij is dat schrijven voor ons magazine, om zo inheemse kennis te delen. Maar ook het maken van hangmatten of kralensieraden, want het is belangrijk om met je handen bezig te zijn en niet alleen met je hoofd. We organiseren daar workshops voor en tijdens die activiteiten hebben we zulke mooie gesprekken. Eigenlijk is dat voor mij de essentie.” Op die manier wil Wasjikwa, met dialoog en educatie, meer begrip kweken voor de wereldvisie en de verborgen geschiedenis van de oorspronkelijke bevolking van Suriname.

Plengoffer

Kunsteducator Noémi Beyer opent de modeshow. “Deze cultuur kan een bron van inspiratie zijn: dat willen we hier laten zien. Hoe gaan we om met de wereld, hoe geven we samen op een duurzame manier vorm aan de toekomst?” Wasjikwa draagt de modeshow op aan de voorouders, zegt Beyer. “En door bezig te zijn met traditionele klederdracht, ga je nadenken over hoe je zelf als voorouder wilt zijn.”

Bij de openingsceremonie wordt een plengoffer gebracht aan de voorouders. Op de achtergrond horen we geluiden van regen en oerwoud, Martha Sabajo neemt het woord. “De natuur is ons geloof. De natuur is alles. En dan kwamen de priesters ons vertellen dat wij heidenen waren! Ze hebben ons nooit iets

Martha Sabajo en Leander Vermaning

gevraagd, nooit ‘gezien’. Wij waren er al eeuwen en toch zeggen ze dat ze ons ‘ontdekt’ hebben.”

“Bewonder de kleding”

De situatie in het dorp waar ze opgroeide is nog precies hetzelfde als toen ze er 50 jaar geleden vertrok, vertelt Martha Sabajo. Er is geen school, geen ziekenhuis en de mensen leven in armoede. “Kijk even naar je burens, bewonder de kleding die de ander draagt”, vervolgt ze. “Laten we de makers van deze kleding in stilte eren en bedanken. Want ze hebben moeite gedaan om ons prachtig te maken.” Een deel van de bezoekers draagt inderdaad prachtige geknoopte schouderdoeken en hoofdbanden met pompons, vaak in de kleur van de Surinaamse vlag: rood, groen, geel en wit. Na de minuut stilte vervolgt Martha: “Wasjikwa wil jullie ogen en gevoel verwennen. We hopen dat jullie genieten van de creaties van mijn volk. Dank jullie wel dat jullie hier met zoveel zijn. Dat doet ons goed.” Er volgt luid applaus en gejoel.

Dan verschijnen de eerste modellen. Het zijn geen professionals, maar mensen die vaak zelf hun outfit hebben gemaakt en

daar vele uren werk in hebben gestoken. De meeste kledingstukken zijn op traditionele – bijzonder arbeidsintensieve – wijze geknoopt. Niet iedereen is gewend aan de spotlights. Een zichtbaar trotse vader filmt zijn timide tienerdochter terwijl ze over de catwalk loopt. Spektakelstuk van de show is een grote, cirkelvormige rood-witte outfit met hoofdtooi, van medeorganisator en modeontwerper Rianne Mertens en Carla Sabajo, de schoonzus van Martha.

Als alle modellen nogmaals aantreden voor het laatste defilé, blijft het publiek maar klappen. De show wordt afgesloten door Wayamu Woreyan, een drumband van vrouwen die Surinaamse samburatrommels bescapelen. Bij het laatste lied beginnen mensen mee te dansen. Uiteindelijk deint de halve zaal, hand in hand, in rijen op en neer.

Levende cultuur

Om de modeshow te organiseren, zocht Wasjikwa de samenwerking op met modeontwerper Rianne Mertens en theatermaker en acteur Dwayne Toemere. “Zij wisten precies hoe je zoiets moest aanpakken”, zegt Leander Vermaning. “Zo’n event had Wasjikwa alleen niet voor elkaar gekregen. Ook de voorbereiding was een enorme klus. De deelnemers volgden

“Alle manieren waarop we met onze cultuur bezig zijn, zijn *medicine*”

twee masterclasses, begeleid door kunstprofessionals, en workshops waarin we werkten aan inheemse klederdracht”

Daarbij lag de focus niet alleen op het verleden. “We wilden ook verbinding maken met het heden”, vertelt Leander. “Hoe vertaal je iets traditioneels naar iets wat je ook nu zou kunnen dragen? Want alleen zo houd je cultuur levend. Voor de show heb ik kleding gemaakt voor mijn kinderen. Mijn dochter Esmeralda wilde graag een statement maken: ‘iedereen mag zichzelf zijn’. Daarom kregen de franjes aan haar pakje de kleuren van de regenboogvlag.” Sabajo voegt toe: “En zo maak je ook opnieuw verbinding met de tradities van onze voorouders. Zonder hen was dit allemaal nooit gelukt, en daar ben ik ze dankbaar voor. Wat onzichtbaar was, is zichtbaar geworden.”

Zelfbeschikkingsrecht

De oorspronkelijke bevolking krijgt, hoewel ze de eerste bewoners van Suriname zijn, nog steeds niet waar ze recht op

heeft, zegt Martha Sabajo. “Arowakken leven deels van de jacht, maar ze kunnen op steeds minder plekken terecht. Het land is nu van de overheid, een landeigenaar of een bedrijf. Terwijl de Arowakken zelf van oudsher geen grondbezit kennen.” Ze vindt het onverteerbaar dat het zelfbeschikkingsrecht van oorspronkelijke bewoners wereldwijd geschonden wordt. “Er wordt zo veel geld verdiend aan grondstoffen uit die gebieden, maar de bevolking zelf profiteert er nauwelijks van, terwijl hun leefomgeving wordt vergiftigd.”

De praktijken en kennis van groepen als de Arowakken kunnen bijdragen aan het herstel van onze relatie met de natuur, benadrukt Martha. “Voor ons is alles met elkaar verbonden: de oceaan, de natuur, de wind, de zon, de mens. Als je vanuit die gedachte in de wereld staat, ga je er respectvol mee om. Dan vervuul je moeder Aarde niet en je ontnemt haar niets. Je leent alleen maar.”

“Er is veel gebeurd in onze geschiedenis, en er gebeuren nog steeds nare dingen in Suriname. Er is behoefte aan heling”, besluit Leander. “Ik heb het idee dat we met de show een stukje trots hebben kunnen terughalen. Zoals Dwayne Toemere zegt: ‘Alle manieren waarop we met onze cultuur bezig kunnen zijn, zijn *medicine*.’” ■

Indigenous Liberation

Wasjikwa was de afgelopen jaren betrokken bij de organisatie van Indigenous Liberation Day, een initiatief dat ook door Milieudefensie wordt ondersteund. Ze trokken daarbij samen op met grassroots-organisatie Aralez. “Als we onze krachten bundelen, kunnen we veel zichtbaarder worden”, legt Leander uit. “Aralez heeft bijvoorbeeld ook gezorgd voor de software waarmee we het magazine van Wasjikwa verder konden ontwikkelen.”

Via het Fair Future Generators-programma (FFG) van Milieudefensie, onderdeel van de maatschappelijke diensttijd, kunnen jongeren bij Wasjikwa aan de slag. “Onze eerste FFG’er heeft een artikel over diepzeemijnbouw voor ons magazine geschreven en geholpen met de organisatie van events”, vertelt Leander. “Inmiddels is de tweede begonnen, hij gaat research doen naar klimaatrechtvaardigheid. Op basis van zijn onderzoek willen we educatief materiaal maken om meer jongeren te bereiken.”

Doe het lekker zelf/afvalrapen

Een beter milieu: waar begin je? Bij de grote vervuilers, natuurlijk. Maar je kunt ook zelf aan de bak! Bijvoorbeeld door dingen te doen in plaats van mopperen dat het allemaal een puinhoop is. Afval rapen bijvoorbeeld. Doe-het-groener Hilde Wijnen plandelt er lustig op los.

TEKST: HILDE WIJNEN ILLUSTRATIES: PÉPÉ SMIT

Superheld op onderbroekenjacht

In de stad waar ik woon zie ik regelmatig mensen afvalrapen, oftewel plandelen. Er is zelfs een grote afvalrapclub waar meer dan 1.200(!) stadsgenoten zich bij hebben aangesloten, ontdek ik als ik me erin verdiep. Mijn omgeving is een waar plandelparadijs! Waar komt dat woord ook alweer vandaan? Plandelen is een combinatie van *plocka upp*, Zweeds

voor oprapen of oppikken, en wandelen. Het is de langzame variant van ploggen, een Zweedse rage uit 2016 waar mensen al joggend de straten van zwerfvuil ontdoen. Ik vind hardlopen op zichzelf al een overschatte bezigheid, dus ploggen valt bij voorbaat af. Ik besluit een week lang op plandelpad te gaan. Het lijkt me een van de makkelijkste manieren om iets goeds te doen voor de planeet.

Comfortzone

Toch moet ik – letterlijk en figuurlijk – echt wel even een drempel over als ik, gewapend met vuilniszak en handschoenen, de deur uit ga. Kennelijk schaam ik me een beetje om de troep van anderen op te ruimen. Om mezelf gerust te stellen besluit ik om te beginnen alleen een blokje om te gaan. 2 minuten na het verlaten van mijn comfortzone krijg ik al een opsteker. In de eerste straat die ik bezoek, roept een vrouw me vanuit haar deuropening toe dat ik geweldig bezig ben. Twee hoeken verder komt er een jongen naar me toe om me verlegen te bedanken voor het opruimen van de rotzooi op straat. Dat voelt goed! En ook verwarrend. Want is het niet gek dat ik dit sta te doen? Wie zijn die mensen die alles zo maar laten vallen in de ruimte die van ons allemaal is?

Win-win

Na een half uur heb ik een halve vuilniszak met allerhande attributen geraapt. Lege verpakkingen, make-up, aanstekers, peuken en veel, héél veel ondefinieerbare doekjes, waar ik van gruw en niet te veel over na probeer te denken. Door al dat bukken ben ik wat bezweet geraakt, dus het is zowaar ook nog eens alsof ik een beetje gesport heb. Win-win! Mijn eerste plandelervaring is geslaagd: ik heb het gevoel dat ik echt iets goeds heb gedaan en ik neem me voor deze week elke dag een blokje om te gaan.

Onderbroekenlol

In de dagen erna is mijn ongemak niet in een keer verdwenen. Ik moet mezelf elke dag een bemoedigend zetje geven voordat ik de deur uitga. Eenmaal bezig gaat het wel. Al na 2 dagen vind ik iets bijzonders. Ik pluk een onderbroek uit de goot. Het is een boxershort met een

druk patroontje. Hoe is die hier beland? Mijn fantasie slaat op hol. En niet alleen die van mij. Op een familie-etentje vertel ik over mijn plandelproject en mijn fantastische vondst en voordat ik het weet, gaan de kinderen aan tafel los over 'de onderbroekenvrouw' en figureer ik in een superheldenstrip vol onderbroekenlol. Mentale notitie: weet wat je deelt.

De moed in de stoute schoenen

De dagen erna verlies ik de moed enigszins. Ik ga steeds hetzelfde straatje door en elke keer raap ik een halve zak vol. Blikjes, wikkels, flessen, doppen, en – nee, dat meen je niet! – wéér een boxershort. En dan de peuken! Ontelbare hoeveelheden! Op sommige plekken lijken er hele asbakken omgekiept. Er is geen beginnen aan. Helpt het wel wat ik doe? Ik lees een artikel in *De Correspondent* over hoe de verpakkingindustrie burgers het idee geeft dat het hun schuld is dat er zoveel plastic in de oceanen terecht komt. De uitgekookte strategie legt de verantwoordelijkheid bij het individu en zorgt ervoor dat het produceren van plastic vrolijk voortduurt én vermeerdert. Als daar niks aan gebeurt, kun je plandelen tot je een ons weegt.

Ver slavend

Maar, niet getreurd, de redding is nabij. Op de laatste dag van mijn experiment sluit ik me aan bij het afvalrapgroepje in mijn wijk. Het is World Cleanup Day en een stuk of tien monterere wijkbewoners in knalgele hesjes staan met grijpers,

ringen, handschoenen, vuilniszakken en koffie paraat om de straten te ontdoen van alle mogelijke rommel. Ik haak aan bij Rob, die al 3 jaar elke 2 weken met dit gezelschap door de wijk plandelt. Hij heeft al menig boxershort voorbij zien komen. Ook sokken, condooms en zelfs incontinentiebroekjes zijn de revue gepasseerd. Het maakt Rob niet uit. Afvalrapen is verslavend, volgens hem. Dat kan ik me voorstellen. Het directe resultaat is erg bevredigend. Samen opruimen is bovendien een stuk leuker dan alleen. De felgekleurde kleding zorgt ervoor dat we regelmatig worden aangesproken door voorbijgangers. Er wordt gestrooid met complimenten, er zijn mensen die zich aanmelden voor de volgende opruimronde en een enkeling begint spontaan z'n eigen stoep op te ruimen. Aan het eind van de ochtend glimt de hele wijk en heeft ook mijn beeld van de mensheid weer glans! ■

KOSTEN:
Als jouw gemeente niks beschikbaar stelt:
Vuilniszak van gerecycled plastic: 10 cent per stuk
Handschoenen: tussen de 2 en 10 euro
Grijper: vanaf 5 euro

Doe het lekker zelf en nu jij!

- 1 Om te plandelen heb je niet veel nodig. Pak een vuilniszak en een paar handschoenen en loop je voordeur uit.
- 2 Begin klein, gewoon een blokje om in je eigen buurt is mooi zat.
- 3 Zet de voordelen op een rijtje: iedere dag complimentjes, frisse lucht en lichaamsbeweging. De stappenteller is er niets bij!
- 4 Check voor extra motivatie of er in je woonplaats opruiminitiatieven zijn, samen rapen is leuker dan alleen.
- 5 Als je ook afval uit perken en bosjes te pakken wilt krijgen – of je vindt het niet fijn om viezigheid op te pakken met je handen – ga dan op zoek naar een grijper. Dat soort benodigdheden wordt vaak gratis uitgedeeld door georganiseerde plandelgroepen.

Uitgesproken/
Bernice Bovenkerk

“Stop met het kweken van insecten voor consumptie”

Met het kweken van insecten houd je het echte probleem in stand, zegt Bernice Bovenkerk: de intensieve veehouderij. “We kunnen beter matigen in plaats van een bio-industrie van minivee optuigen.”

TEKST: HIDDE JANSEN ILLUSTRATIE: SHUTTERSTOCK

Waar het op veel plekken in de wereld al heel gebruikelijk is, zijn we er in het Westen nog niet zo happig op: het eten van insecten. Maar dat zou – gestimuleerd door de eiwit- en landbouwtransitie – weleens kunnen veranderen. Het hoge gehalte aan eiwitten en voedingsstoffen en de klimaat- en milieuvordelen van de kweek maken insecten een interessant alternatief voor het eten van vlees en gewassen uit verre landen.

Vanuit deze gedachte biedt de EU-wetgeving steeds meer ruimte voor het kweken van insecten, zoals krekels en meelwormen, voor zowel menselijke als dierlijke consumptie. Als gevolg hiervan neemt de commerciële insectenkweek een enorme vlucht in Europa. Ook in Nederland, waar in Bergen op Zoom de grootste insectenkwekerij ter wereld is te vinden. Maar Bernice Bovenkerk, universitair hoofddocent bij Wageningen University & Research en dierethicus, juicht die ontwikkeling niet bepaald toe.

Insecten eten is gezond en ze staan in veel landen al op het menu. Waarom zouden we er hier niet aan beginnen?

“In landen waar het eten van insecten vanzelfsprekend is, krijgen mensen vaak te weinig eiwitten binnen. Insecten vormen een belangrijke aanvulling op hun dieet. In het Westen krijgen we juist veel meer eiwitten binnen dan goed voor ons is. We kunnen dus beter matigen in plaats van een bio-industrie van minivee optuigen om te voldoen aan een eiwitvraag die al te hoog is.

Daarnaast is het nog maar de vraag of westerse consumenten ze gaan eten. Tot nu toe lijkt het van niet. Niet voor niks hebben verschillende supermarkten insectenburgers weer uit de schappen gehaald. In het begin zijn we even nieuwsgierig, maar vervolgens laten we ze liggen. In onze voedselkeuzes laten we ons namelijk heel weinig leiden door milieu-impact, zo blijkt uit onderzoek. De kleine groep die hier wel bewust mee bezig is, is evengoed bereid een burger van kikkererwten te eten. Dan kun je dus beter inzetten op plantaardige alternatieven.”

En als voer voor dieren dan? Daar valt nog wel wat te winnen voor het milieu.

“De teelt van soja – een van de belangrijkste voedselgewassen voor vee – gaat inderdaad ten koste van unieke natuur en leefgebieden van mensen en dieren. Vervolgens moet het voer

ook nog duizenden kilometers afleggen. Insecten kun je lokaal kweken en hebben veel minder ruimte nodig. Dat is dus inderdaad duurzamer, zeker als je ze kweekt op reststromen van de landbouw. Hiermee kun je landbouw circulair maken. Alleen zitten hier wel wat mitsen en maren aan. Bij kippen kun je bijvoorbeeld maar zo’n 30 procent van het voer vervangen door insecten, anders wordt het ongezond voor ze. De rest moet je dus alsnog aanvullen. Daarnaast bevatten reststromen uit de landbouw vaak veel gif. Je moet die dus eerst zuiveren, wat weer energie kost.

Maar of insecten nu wel of geen duurzamere optie zijn, uiteindelijk houd je met deze oplossing het echte probleem in stand: de intensieve veehouderij. Door insecten te gebruiken als veevoer, rechtvaardig je dat we massaal vlees blijven eten. Als je wilt dat we echt duurzamer gaan leven, moet je zorgen voor alternatieven voor vlees – en niet voor alternatieve manieren waarop we dat vlees produceren.”

Toch klinken – ook vanuit de wetenschap – steeds meer geluiden dat de consumptie van insecten onmisbaar is voor ons toekomstige voedselsysteem. Hoe kijk je daarnaar?

“Het is goed dat er meer onderzoek naar gedaan wordt. Daar draag ik als dierethicus zelf ook aan bij. Zoals in het project InsectFeed, waarbij we hebben gekeken naar het kweken van vliegenlarven voor kippenvoer. Omdat het nog zo’n jonge industrie is, weten we van veel aspecten eigenlijk nog heel weinig af. We moeten dus heel voorzichtig zijn met de stappen die we zetten. Dat er nu steeds meer megastallen met insecten bijkomen, vind ik dan ook te voorbarig. Er zijn bijvoorbeeld – in tegenstelling tot bij het houden van vissen of vee – nog helemaal geen regels over het welzijn van insecten bij de kweek.”

Hoe komt dat?

“Daarvoor moet een dier eerst een morele status hebben. Om die te verkrijgen, is het kunnen ervaren van pijn een belangrijke factor. Lange tijd gingen we ervan uit dat alleen gewervelde wezens pijn kunnen ervaren. Maar uit steeds meer onderzoek blijkt dat ook ongewervelden, zoals inktvissen en kreeftachtigen, gevoel en bewustzijn hebben. Over de vraag of dat ook bij

insecten het geval is, is binnen de wetenschap nog geen consensus. Het gaat om een enorm grote en diverse groep dieren, waar pas een klein deel van is onderzocht.”

Wat weten we al wel over insecten en hun gevoel en bewustzijn?

“We kunnen veel afleiden uit het gedrag van insecten. Als je larven bijvoorbeeld op een hete plaat legt, gaan ze rollen. Dat duidt erop dat ze pijnlijke stimuli proberen te ontwijken. Daarnaast kun je kijken naar hoe insecten reageren op hun omgeving. Als je een vlieg constant tegen een raam ziet vliegen, weet je dat het een wil heeft, namelijk naar buiten vliegen. En van hommels weten we dankzij onderzoek van Lars Chittka – beschreven in zijn boek *The Mind of a Bee* – dat ze kennis aan elkaar doorgeven. Kortom: hommels hebben het vermogen om dingen te begrijpen.”

Wat kunnen we met deze inzichten?

“Het laat zien dat er sterke redenen zijn om aan te nemen dat insecten pijn kunnen ervaren en een bewustzijn hebben. En dat schept een verplichting om dingen te vermijden die hen zouden kunnen schaden. Dat moet je vastleggen in wetten en richtlijnen, zoals bij landbouwhuisdieren al het geval is. Bijvoorbeeld

dat insecten hun natuurlijke gedrag moeten kunnen vertonen en niet te veel stress mogen ervaren. Dat heeft weer gevolgen voor kwekers, die zullen maatregelen moeten nemen.

Maar uiteindelijk vind ik dat we het recht niet hebben om andere wezens te houden en te doden voor ons eigenbelang. We moeten compassie hebben met alle levende wezens. Of ze nou op ons lijken of ver van ons afstaan.”

Commentaar

Arnold van Huis en Geert Laugs reageren op de uitspraken van Bernice Bovenkerk. Zie volgende pagina.

Arnold van Huis

Emeritus hoogleraar entomologie

“Het idee dat de vleesindustrie ooit gaat verdwijnen, is een illusie. We zullen altijd vlees blijven eten. Het kan natuurlijk wel een stuk minder en duurzamer. Het gebruik van insecten als veevoer is daarin een belangrijke stap. Naar verwachting zal de kweek van insecten voor dierlijke consumptie de komende 10 jaar met een factor twintig toenemen. Zeker de zwarte soldaatvlieg kan vanwege de kweek op organische reststromen bijdragen aan een lagere milieuoetadruk ten opzichte van soja en vismeel.

“Het argument dat we in het Westen geen insecten gaan eten, is onzin”

Het zou nog duurzamer zijn als we de insecten direct eten. Het argument van Bovenkerk dat we dit in het Westen niet gaan doen, is onzin. Het is zo'n jonge industrie, dat kun je nu nog helemaal niet zeggen. We zijn het misschien niet gewend en vinden het nog niet zo aantrekkelijk, maar dat kun je met voorlichting verhelpen. Hierbij breng je dan de voordelen op het gebied van milieu en gezondheid aan het licht. Ook maakt het vermalen van insecten of het toevoegen van insecteneiwitten aan voedingsproducten het al een stuk minder spannend dan wanneer je een heel exemplaar eet. Ik merk dat jongere generaties er al een stuk minder moeite mee hebben dan oudere. Maatschappelijke acceptatie kan snel gaan. Toen ik 15 jaar geleden begon met het promoten van het eten van insecten werd ik voor gek verklaard. Nu lacht niemand meer.

Het klopt dat er nog geen wettelijke regels zijn op het gebied van welzijn. Maar het International Platform of Insects for Food & Feed (IPIFF) heeft wel duidelijke richtlijnen gesteld voor kwekers. Onder meer over het doden van insecten. We moeten overigens niet vergeten dat ook bij het telen van gewassen enorme hoeveelheden insecten doodgaan, met name door bestrijdingsmiddelen. Dat geldt ook voor biologische bestrijding, zoals sluipwespen die worden ingezet om insecten te doden. Het argument dat we allemaal op een plantaardig dieet moeten om insectenlevens te sparen, gaat dus niet op.”

Geert Laugs

Directeur van Compassion in World Farming (CIWF) Nederland

“Ik kan me helemaal vinden in de woorden van Bovenkerk. Vooral in het argument dat we met het kweken van insecten voor het voeren van vee een industrie in stand houden waar we juist vanaf moeten. De vleessector houdt ons voor dat we vlees nodig hebben om alle monden te voeden, maar dat is bewezen niet waar. Onderzoeken laten zien dat we op basis van planten voldoende gezond voedsel kunnen produceren. Ook voor menselijke consumptie hoeven we dus geen insecten te kweken. Dat er nu een hele nieuwe sector wordt opgetuigd onder het mom van verduurzaming is alleen maar in het belang van de commerciële spelers.

Ook de ethische bezwaren van Bovenkerk vind ik zwaarwegend. Door de aanwijzingen over gevoelens en bewustzijn bij insecten te negeren in regels bij de kweek, maken we precies dezelfde fouten als bij de ontwikkeling van de industriële veehouderij. Daar kwam ook pas na jaren aandacht voor dierenwelzijn. Bij het kweken van insecten wordt nu alleen gekeken of het gezond en veilig is. Al is zeker bij dat laatste de vraag of dat het geval is. In een aantal insectenkwekerijen zijn al bacteriën aangetroffen waarvan we weten dat ze zoönosen (infectieziekten die van dier op mens kunnen overgaan – red.) kunnen veroorzaken. Ook het RIVM heeft dit aangemerkt als risico. Met de recente historie met Covid-19 zouden alle alarmbellen moeten afgaan.

“We maken dezelfde fouten als bij de ontwikkeling van de intensieve veehouderij”

Met CIWF hopen we de verdere ontwikkeling van insectenkwekerijen een halt toe te roepen. Dat doen we onder meer door financiers, zoals de Europese Investeringsbank, op te roepen geen geld te verstrekken aan kwekerijen. We laten aan de hand van rapporten zien dat dit niet de richting is die we op moeten gaan. Onze inzet is een natuurinclusieve landbouw. Daarin spelen ook dieren een rol, maar niet om ze uit te buiten en -baten. Ook insecten dus niet. Die moeten we lekker met rust laten.”

ISJA MANNENS

Isja Mannens zit in de campagnecommissie bij Milieudefensie Jong en organiseert protestacties bij vervuilende bedrijven in de voedselsector.

TEKST: DEWI GIGENGACK BEELD: ROBERT ELSING

“In mijn eerste baan als promovendus theoretische informatica bij de Universiteit Utrecht had ik wat geld over en zocht ik goede doelen om te steunen. Ik had van de Shell-zaak van Milieudefensie gehoord – het concrete en ambitieuze daarvan sprak me aan. Ik dacht: zij kunnen vast hulp gebruiken. Dus ben ik ruim 2 jaar geleden donateur geworden. Toen ik naar een campagnedag ging, ontmoette ik allemaal toffe mensen van Milieudefensie Jong. Die gemeenschap heeft me geactiveerd.”

Voedselsector

“Bij Milieudefensie Jong heb je zelf veel invloed. Als je een goed idee hebt voor een actie, zit het er dik in dat je die ook gaat organiseren. Wij concentreren ons nu op de voedselsector. Dat onderwerp

staat dicht bij jongeren: iedereen moet eten natuurlijk, en veel van ons kennen bedrijven als Ahold Delhaize van hun bijbaantje bij Albert Heijn. Vorig jaar stonden we met spandoeken voor het hoofdkantoor van FrieslandCampina. Tijdens de Klimaatmars op de Zuidas hadden we onze eigen acties en bij Wageningen University & Research gingen we in gesprek met studenten over de financiële belangen van voedselbedrijven in de wetenschap.”

Aandeelhouder

“De afgelopen jaren was ik bij vijf aandeelhoudersvergaderingen van vervuilende bedrijven. Voor een paar tientjes koop je een aandeel en mag je een vraag stellen bij de vergadering. Dat is spannend, je zit in het hol van

de leeuw. Bij ING vertelde ik dat ik mijn bankzaken daar opzeg en er ook geen hypotheek zal aanvragen. Vervolgens stellen we altijd dezelfde vraag: gaat het bedrijf zich aan het klimaatakkoord van Parijs houden? De CEO van ING wilde zich daar niet op vastleggen. Ik wees hem erop dat zijn redenatie onlogisch was en we belandden in een discussie. Uiteindelijk beschuldigde hij mij van woordspelletjes.

Veel jongeren ervaren klimaatstress. Dat heb ik niet. Liever kijk ik naar wat ik kan doen. Als Milieudefensie Jong een actie aankondigt, nodigt het bedrijf waar we ons op richten ons vaak uit. Zo kunnen we ons verhaal doen. Daarom ben ik redelijk hoopvol over de impact die we kunnen maken.”

Ja tegen Yasuní!

Sinds 2007 vechten Ecuadoriaanse natuurbeschermers tegen oliewinning in natuurpark Yasuní. Afgelopen jaar werd in een referendum vóór het vertrek van de oliemaatschappijen gestemd, een historische overwinning. Nu doet de regering er alles aan om het vertrek te saboteren.

TEKST EN BEELD: YNSKE BOERSMA

De zon breekt door na een tropische hoosbui. Seconden later verlaten de junglebewoners hun schuilplaatsen. Een zwerm groengele papegaaien vliegt schreeuwend over de Tiputini-rivier, een weidse waterweg door het Amazonewoud. Brulapen verschuilen zich in de boomtoppen en een groep roze rivierdolfijnen duikt op uit het modderkleurige rivierwater, om weer minutenlang onder het wateroppervlak te verdwijnen. Dit is Yasuní, een beschermd natuurgebied van 9800 vierkante kilometer in de Ecuadoriaanse Amazone.

Het is een bijzondere plek: door de strategische ligging op de kruising van de Amazone, de Andes en de evenaar vind je hier meer leven dan waar dan ook op aarde, zeggen biologen. Op één hectare telden zij 100 duizend verschillende insecten en ruim 600 plantensoorten – meer dan in de VS en Canada bij elkaar. Er leven anaconda's, tapirs, kaaimannen en zeldzame reuzenotters.

Grommende generatoren

Helaas is ook de ondergrondse rijkdom van Yasuní groot. Het natuurgebied ligt bovenop Ecuadors belangrijkste exportproduct: aardolie. Yasuní werd in 1979 tot nationaal park verklaard en in 1989 tot UNESCO-biosfeergebied, maar ondanks die beschermde status wordt er al decennialang olie gewonnen. Het natuurreservaat telt inmiddels zeven 'blokken' met olieplatformen: door de olie-industrie afgebakende werkgebieden. Die industrie vormt een steeds grotere bedreiging voor de rijke biodiversiteit van Yasuní, en voor de mensen die er wonen.

“Op sommige dagen, wanneer de wind deze kant op staat, horen we het gegrom van de generatoren”, zegt Holmer Machoa, inwoner van Llanachama, een oorspronkelijke Kichwa-gemeenschap aan de oever van de Tiputini-rivier. De dichtstbijzijnde boorinstallatie hier ligt nu 14 kilometer verderop. Dat lijkt ver, maar toch is de impact op de natuur groot, zegt Holmer, milieuactivist en gids voor ecotoerisme. “Dieren oriënteren zich met geluid. Ze vluchten dieper het woud in. Sinds het begin van de exploitatie zijn hier al vier knaagdiersoorten verdwenen. Ook bepaalde vogelsoorten laten zich niet meer zien.”

Holmer Machoa woont in het oostelijke en meest afgelegen deel van het park; het gebied rondom de rivieren Isphingo, Tambococha en Tiputini (ITT). Daar wist men lange tijd de oliedans te ontspringen, vooral uit pragmatische overwegingen van de oliemaatschappijen. ITT herbergde gigantische hoeveelheden olie – 20 procent van de totale reserves in Ecuador – maar het oppompen zou te kostbaar worden vanwege de grote afstanden en de lage kwaliteit van de ruwe olie. Saillant detail: Shell, die in 1943 als eerste oliemaatschappij proefboringen deed in Yasuní, zag geen brood in oliewinning in dit stuk Amazone.

Een vat olie voor natuurbehoud

In 2007 kwam de regering van de linkse populist Rafael Correa met een opmerkelijk voorstel. In ruil voor 3,6 miljard dollar aan donaties van de internationale gemeenschap, de helft van de geschatte opbrengst van de exploitatie van ITT, zou Ecuador de olie ondergronds laten.

Dat idee kwam niet van de regering zelf, maar uit de burgermaatschappij, vertelt Carlos Larrea, een van de initiatiefnemers en voormalig directeur van Initiatief Yasuni-ITT. “In 2007, toen Correa de macht overnam, lag er een aanbod van het Chinese staatsoliebedrijf Sinopec om ITT te exploiteren. Een groep milieuactivisten van verschillende ngo’s en de Universiteit van de Andes presenteerde toen een alternatief: afzien van de oliewinning, in ruil voor een internationale bijdrage voor het vermijden van uitstoot en het behoud van biodiversiteit en inheemse culturen.”

De president reageerde aanvankelijk argwanend, vertelt Carlos. “Correa is een tamelijk orthodoxe econoom. Hij heeft weinig op met de natuur. Maar hij heeft ook een groot politiek instinct, en voelde aan dat het zijn internationale populariteit zou vergroten. Hij besloot de proef op de som te nemen.” Correa voerde een paar jaar fervent campagne voor het initiatief en nodigde de internationale gemeenschap uit om ‘een vat olie voor natuurbehoud’ te kopen. Toch maakte hij in augustus 2013 voortijdig – na slechts 6 van de geplande 13 jaar – een einde aan het plan. De teller stond op dat moment op 13 miljoen dollar. Te weinig, oordeelde de president.

“De wereld heeft ons in de steek gelaten”, sprak Correa met gevoel voor drama. Hij verklaarde per decreet de exploitatie van ITT tot ‘zaak van nationaal belang’, want “Ecuador kan niet als een bedelaar op een zak met goud blijven zitten. Armoede is de grootste vervuiler.” In recordtijd werd een milieustudie opgesteld, en 6 weken later was de oliewinning in ITT een feit.

Prestige

Het falen van het Initiatief Yasuni-ITT was een vooropgezet plan, zegt Carlos Larrea, terugkijkend op zijn tijd als directeur. “Correa was nooit van plan om de olie in de grond te laten. Hij zei dat het plan geen steun kreeg van de internationale gemeenschap, maar dat is niet waar. Zo wilde Duitsland gedurende 13 jaar 50 miljoen per jaar doneren, onder de voorwaarde dat

De Napo-rivier

“De Ecuadorianen hebben massaal voor de natuur gekozen, en dat in een context van crisis en geweld”

De Napo-rivier bij Blok 43

een internationale instelling dat geld zou beheren. Volgens Correa was dat in strijd met Ecuadors nationale soevereiniteit. Hij verklaarde publiekelijk dat de bijdragers hun ‘centjes in hun oren konden stoppen’. Hij deed er alles aan om donaties tegen te houden.”

In 2010 ontdekte Carlos dat achter de schermen al werd onderhandeld met oliemaatschappijen over de exploitatie van wat later Blok 43 zou worden. “De voorbereidingen waren zelfs al begonnen. In het naastgelegen blok werden pijpleidingen aangelegd met een veel grotere diameter dan noodzakelijk, zodat die in de toekomst ook de ruwe olie uit ITT konden vervoeren. Maar Correa bleef, vanwege het internationale prestige, tot 2013 de schijn ophouden.” De president kreeg zijn zin: in 2014 begon staatsoliebedrijf Petroecuador met de bouw van in totaal twaalf boorplatformen en de overige infrastructuur in ITT.

Prullenbak

Sinds 2016 pompt Petroecuador 24/7 ruwe olie op uit het laatste stuk beschermd regenwoud van Yasuni. Het bedrijf houdt de olielekken die geregeld plaatsvinden systematisch stil, maar voor de bewoners zijn ze niet te verbergen. Holmer Machoa ziet het aan de Tiputini-rivier waarin de vissen opeens niet meer bijten, en waar de rivierdolfijnen zich dagenlang niet laten zien.

Ook kampen kinderen in gemeenschappen die het dichtst bij de boortorens wonen met klachten als huiduitslag. “Ik kan dat alleen maar aan vervuiling toeschrijven”, zegt hij.

Het argument dat oliewinning ontwikkeling brengt voor de bewoners van de Amazone, zoals voorstanders beweren, kan wat Holmer betreft de prullenbak in. “Gemeenschappen die een zogenoemd ‘direct pact’ met de oliemaatschappij hebben, omdat ze in het invloedsgebied van het bedrijf liggen, zijn er slechter aan toe dan de gemeenschappen die dat niet hebben. Na 8 jaar is het beloofde ziekenhuis in ons kanton nog steeds niet gebouwd, en de scholen evenmin. Ook het beloofde werk is een leugen: de werknemers van het bedrijf komen bijna allemaal van buiten. Oliewinning brengt ons slechts armoede, honger en alcoholisme.” Ook de paar gemeenschappen die nog zonder contact met de buitenwereld leven, in het zuiden van het park, worden steeds meer in het nauw gedreven. Oliewinning was verboden in de zogenaamde bufferzone tussen hun beschermde gebied en ITT, totdat toenmalig president Lenin Moreno in 2019 per decreet het verbod ophief.

Holmer pleit voor alternatieve vormen van levensonderhoud voor de Amazonevolkeren, met name ecotoerisme. Zo ontvangt hij al jaren kleine groepen toeristen en begon hij dit jaar zijn

Sacha Machoa

eigen reisorganisatie. “Mijn idee is om gidsen in andere gemeenschappen op te leiden, en zo de inkomsten te verdelen”, zegt hij, terwijl hij zich een weg door de jungle baant met een machete. “De Amazone is voor ons als een vrij toegankelijke markt, waar we alles vinden wat we nodig hebben. Van eten tot medicinale planten. Onze enige bedreiging zijn de oliemaatschappijen.”

‘Sí al Yasuni’

De dag nadat Correa oliewinning tot zaak van nationaal belang verklaarde, werd Yasunidos opgericht. Honderden jonge activisten protesteerden op 15 augustus 2013 voor het regeringsgebouw in Quito tegen Correa’s plannen om ITT te exploiteren. Dat besluit moest niet door Correa maar door het Ecuadoriaanse volk genomen worden, vonden de activisten. Een nieuw collectief, waar ook Holmer zich bij aansloot, was ontstaan.

Yasunidos presenteerde 8 maanden later bijna 760 duizend handtekeningen om een volksraadpleging mogelijk te maken. Ruimschoots meer dan de volgens de Ecuadoriaanse wet vereiste 584 duizend, ware het niet dat de nationale kiesraad 400 duizend handtekeningen afkeurde, waarmee de volksraadpleging van de baan was. Het collectief bracht de zaak voor de rechtbank. “De regering-Correa pleegde fraude om het refe-

rendum te dwarsbomen”, zegt Alejandra Santillana, een van de activisten van Yasunidos. Zo zouden veel identiteitsbewijzen op raadselachtige wijze zijn verdwenen, waarmee een groot aantal van de handtekeningen werd gediskwalificeerd.

10 jaar later, in mei 2023, haalden ze hun gelijk. En zo trokken de Ecuadorianen op 20 augustus 2023 alsnog naar de stembus om te beslissen wat er met de oliereserves in ITT moest gebeuren. Dat feit was op zich al historisch: nooit eerder mocht het Ecuadoriaanse volk zich per referendum uitspreken over de exploitatie van hun grondstoffen. Nog historischer was de uitslag. “Gaat U ermee akkoord dat de ruwe olie van Blok 43 onder de grond blijft?”, las het stembiljet. “Ja”, antwoordde bijna 60 procent van de stemmers. En daarmee was het einde van Blok 43 een feit. Wettelijk gezien dan. Petroecuador kreeg een jaar de tijd om de boortorens te ontmantelen en ITT te verlaten. Hoewel symbolisch – het grootste deel van de olie was al opgepompt – was het ‘Si al Yasuni’ een gigantische overwinning voor de natuur.

Uitstel

Maar een jaar later is het de vraag of de regering gehoor geeft aan de uitslag van het referendum. “Het is onmogelijk om het ‘si’ toe te passen”, zei inmiddels ex-president Guillermo Lasso in een door activisten gefilmde vergadering daags na de volksraadpleging. “Dat uitgangspunt gaan we zo lang mogelijk volhouden.”

Lasso schoof de hete aardappel door naar zijn opvolger Daniel Noboa. Hoewel hij de presidentsverkiezingen won mede dankzij zijn steun voor het ‘si’, kwam Noboa daar al snel op terug, zich verschuilend achter de veiligheids crisis die Ecuador sinds 2021 teistert. Zonder de inkomsten van oliewinning is het onmogelijk om de “oorlog tegen criminaliteit en drugshandel” te winnen, verklaarde de president, en stelde voor de sluiting van Blok 43 een jaar uit te stellen. Daarmee begaf hij zich op glad ijs: volgens de Ecuadoriaanse grondwet kan de president worden afgezet als hij de uitslag van de volksraadpleging niet respecteert.

Tiputini-rivier

Aanklacht

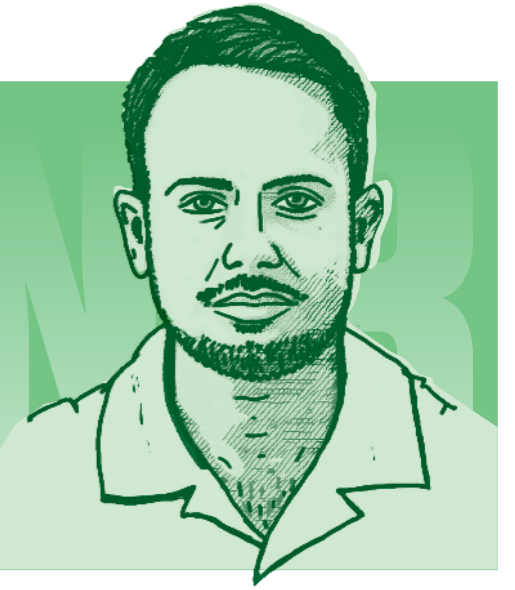
Dat is ook precies wat inheemse-, milieu- en mensenrechtenorganisaties dreigen te doen. Afgelopen maanden voerden zij de druk op Noboa verder op, onder andere met het indienen van een aanklacht bij het Ecuadoriaanse Constitutioneel Hof en de Inter-Amerikaanse Commissie voor de Rechten van de Mens. “President Noboa, u kunt nu laten zien of u een opportunist bent, of een democraat. Democraten respecteren de volkswil, opportunisten maken daar misbruik van”, zei Leonidas Iza, president van de Confederatie van Inheemse Naties (CONAIE).

Noboa rook vuur, en verklaarde dat hij van plan was Blok 43 te sluiten. Er werd een commissie opgericht om het vertrek van de oliemaatschappijen in goede banen te leiden. Eind augustus, vlak voor het verstrijken van de deadline, presenteerde de regering eindelijk een tijdelijk voor de sluiting van ITT. Hoewel Petroecuador al vertrokken had moeten zijn, wil de regering daar nog 5 jaar voor uittrekken. Begin september blokkeerde de minister van milieu de sluiting met de bewering dat het oliebedrijf daar een nieuwe milieuvergunning voor nodig zou hebben. Onzin, maar als de zoveelste vertragingstactiek werpt het zijn vruchten af.

“Na 10 jaar strijd voor een volksraadpleging is dit de kers op de taart in een serie van mensenrechtenschendingen”, zegt Alejandra Santillana van Yasunidos. “Het zou geweldig zijn als onze democratie zou werken. Maar de politieke elites van dit land trekken zich daar niets van aan.” Is alle strijd dan vergeefs geweest? Nee, zegt Alejandra stellig. “Het Ecuadoriaanse volk heeft massaal voor de natuur gekozen, en dat in een context van crisis en geweld. Dat kunnen ze ons nooit meer afnemen.” ■

“Na 10 jaar strijd voor een volksraadpleging is dit de kers op de taart in een serie van mensenrechtenschendingen”, zegt Alejandra Santillana van Yasunidos. “Het zou geweldig zijn als onze democratie zou werken. Maar de politieke elites van dit land trekken zich daar niets van aan.” Is alle strijd dan vergeefs geweest? Nee, zegt Alejandra stellig. “Het Ecuadoriaanse volk heeft massaal voor de natuur gekozen, en dat in een context van crisis en geweld. Dat kunnen ze ons nooit meer afnemen.” ■

Leven planten in de Amazone

In Leticia ruikt de lucht naar brand. Het is heet en droog. De Colombiaanse hoofdstad van de Amazone, omringd door niets dan groen, is erg versteend. Het is niet bewolkt, toch is de lucht grijs. Een gevolg van bosbranden in buurland Brazilië.

Ik reis in het drielandpunt. Samen met de Amazonerivier meander ik tussen Colombia, Brazilië en Peru. Eenmaal buiten de bewoonde wereld is alles groen. Geen éentonige dichte jungle, zoals ik dacht, maar brede rivierarmen, kleine kreken, dicht woud, moeraslandschap, drassige eilanden en heuvelachtig bos. De natuur is dynamisch en oncontroleerbaar. De rivier verandert voortdurend van koers. Er vinden veel aardverschuivingen plaats. Enorme stukken land zakken zo in de rivier weg, terwijl op andere plekken nieuw land en eilanden ontstaan.

Er is veel dat ik niet blijf te weten. Dat het smeltwater van de besneeuwde bergtoppen van de Andes de belangrijkste toevoerstrom voor de Amazone is bijvoorbeeld. Een eng idee. Het gaat bijzonder slecht met de eeuwige sneeuw in de tropen. Op 1 augustus 2024 rapporteerde de Amerikaanse universiteit Berkeley de onderzoeksresultaten van vier gletsjers in de Hoge Andes in Colombia, Peru en Bolivia. De ijsmassa's bleken zich door de hoge temperaturen ernstig te hebben teruggetrokken en het kleinste oppervlak te hebben in 11,7 duizend jaar tijd. Laat dat nu net het moment zijn dat de aarde in rap tempo opwarmde en het holoceen begon.

Ook nieuw voor mij: het water in de hele Amazone is ondrinkbaar, als gevolg van sediment, rotting, parasieten, plantenresten en mineralen. Dat geldt zowel voor de hoofdrij, als voor de vele meren, slootjes en kreken. De lokale bevolking drinkt dan ook regenwater. Dat was tot voort kort geen probleem. Ook in het droge seizoen regende het elke dag. Nu laat de regen soms wel 6 dagen op zich wachten. Het water bederft en de mensen hebben dorst. Hoewel het droge seizoen pas anderhalve maand begonnen is, staat de Amazone historisch laag. Soms

moet ik wel 30 meter van gevaarlijke, steile hellingen naar beneden klimmen voordat ik de waterkant bereik. Daar komen de bootjes nauwelijks meer vooruit. Als er al boten zijn.

Mijn Peruaanse gids, Patrick, en ik moeten regelmatig kilometers door de jungle banjeren om nét die ene boot te vinden die nog wel kan varen. Het is heet, te heet. Patrick maakt zich zorgen. Het droge seizoen duurt officieel van juli tot december. Nu al kunnen hele dorpen niet meer worden bevoorrad. Hij vreest voor het lot van de roze dolfinen die hier op piranha's jagen. Vorig jaar spoelden er honderd aan doordat het water te ondiep geworden was. Het zouden er dit jaar weleens veel meer kunnen zijn. Terwijl ik 's nachts door het woud trek en overdag door kurkdroge rivierbeddingen wandel, zie ik een doodziek ecosysteem. 's Nachts is het te stil en overdag te bewegingloos. Maar de magie blijft. Hoewel de Amazone wellicht niet langer 'de longen van de wereld' is, geeft ze wel zuurstof aan mijn ziel. Nergens spreekt de natuur als hier. Ze schreeuwt het zelfs uit.

's Nachts is het te stil en overdag te bewegingloos

Op de laatste dag ontmoet ik Juan, een dorpsbewoner die mij met zijn machete door landbouwgebied te midden van de natuur leidt. Hij leert me over planten en bomen die hier oorspronkelijk vandaan komen, zoals de yuca, acai en achiote.

Hij toont me hoe ik stekjes kan maken. We trekken wortels van de acai uit de grond, hakken de yuca in gelijke stukken en snijden takken van de achioteboom. Ik voel een vreemde rilling terwijl ik met mijn handen in de bruinrode aarde woel. Om juist hier nieuw leven te planten, geeft ook mijn leven nieuwe betekenis. Mijn tranen bevochtigen de droge kleigrond. ■

Mounir Samuel is onder meer politicoloog, journalist, auteur, cultureel ondernemer en adviseur. In zijn werk zoekt hij naar concrete oplossingen voor grote vraagstukken als duurzame systeemverandering en klimaatrechtvaardigheid.

Dharavi Rocks treedt op in Ruigoord

De waarde van vuilnis

De Indiase hiphopband Dharavi Rocks speelt op instrumenten gemaakt van vuilnis. In de gelijknamige wijk wordt het afval van miljoenenstad Mumbai gerecycled - en daar wordt goed aan verdiend. Toch gaat Dharavi op de schop.

TEKST: WILMA VAN DER MATEN BEELD: WILMA VAN DER MATEN EN LALALAND FESTIVAL

Op trommels, slaginstrumenten, fluiten en drums gemaakt van afgedankte plastic containers en pannendecksels treden de Dharavi Rocks op in het Amsterdamse Vondelpark.

Ze doen even Nederland aan voor het jaarlijkse LaLaLand Festival in hippiecentrum Ruigoord. "We zijn hier om de boodschap van recycling en respect voor Moeder Aarde over te brengen", zegt Sairaj Methari, een van de zangers van de band.

1 miljard

De Indiase muzikanten zijn geboren en getogen in Dharavi, Mumbai, de grootste sloppenwijk van Azië. Meer dan 1 miljoen mensen wonen er in eenkamerhuisjes hutjemutje bij elkaar. In de smalle steegjes waar het daglicht nauwelijks doordringt zijn 5 duizend bedrijfjes, 15 duizend eenkamerfabriekjes en honderdduizenden vuilnisverwerkers actief. Samen bouwden ze een goudmijn op. Hun informele circulaire economie is goed voor een jaaromzet van 1 miljard euro.

Het verhaal van Dharavi Rocks gaat over passie, hoop en inspiratie. "Bijna alles wat aan vuilnis de wijk binnenkomt, zoals vliegtuigonderdelen, kapotte computers en afgedankte mobiele telefoons, wordt gerepareerd en weer verkocht", legt Sairaj uit. Hij durft te beweren dat je alles wat je koopt nooit meer hoeft weg te gooien omdat het opnieuw gebruikt kan worden. "Wij zijn als band opgericht om je te laten zien dat je van vuilnis zelfs muziek kunt maken. Wij proberen mensen op een creatieve manier uit te leggen dat je met je consumptiegedrag het milieu verpest."

Duurzaam tevreden

De jonge rapper behoort tot de derde generatie vuilnisrecyclers. Zijn grootouders kwamen decennia geleden vanuit de Indiase oostkust naar Mumbai in de hoop op een betere toekomst voor hun kinderen. De familie van drummer Shailesh Sonawane arriveerde zelfs zeven generaties geleden in Dharavi. Zijn

Dharavi Rocks, Sairaj Methari (tweede van links), daarnaast Vinesh Nair

Kirti Bhalerao

overgrootvader trouwde er in 1884 met zijn overgrootmoeder. Toen was India nog een Britse kolonie, bestond Dharavi grotendeels uit jungle en vestigden zich hier voornamelijk arbeiders om in de fabrieken verderop te werken. Pas na de onafhankelijkheid in 1947 ontwikkelde Dharavi zich tot een sloppenwijk. Inmiddels barst die uit zijn voegen, maar toch komen iedere dag nog nieuwe bewoners op de vuilnisindustrie in de wijk af. "Jullie halen in het westen je neus op voor je afval omdat het stinkt en smerig is. Maar dat is een vrij bekrompen gedachte", vindt Sairaj. "We hebben juist een beter leven gekregen door de recycling van afval en dan ga je vuilnis vanzelf waarderen. Jullie komen uit een wereld waarin je koopt, probleemloos je dure spullen weggooit en vervolgens nieuwe dingen aanschaft. Omdat we arm zijn, hebben wij geleerd van niets weer iets te maken en dat te waarderen. Misschien moeten jullie ook eerst arm worden om te leren wat duurzaamheid en tevredenheid is. En om de waarde van vuilnis te begrijpen."

Zakenvrouw

Drummer Kirti Bhalerao schuift aan bij het gesprek. "Vertel ons over je oma", oppert Sairaj. Kirti's oma was de eerste vrouw die werkte op de vuilnisbelt van Mumbai. "Ze is slim en was toen al een zakenvrouw", vertelt Kirti. "Mijn oma vroeg andere vrouwen ook vuilnis te scheiden en haar aan het einde van de dag alles wat bruikbaar was te brengen. Ze had goed contact met de opkopers van plastic, ijzer en textiel. Zij verkocht voor alle vrouwen het bruikbare vuilnis, betaalden hen hun deel uit en stak de provisie in haar zak. Zo zette ze haar eigen bedrijf op. Ze kon niet lezen en schrijven maar wel erg goed rekenen. Honderden bewoners, vooral vrouwen, heeft ze in dienst." De vuilnisverwerking heeft ook sociale vooruitgang gebracht in de wijk. Vrouwen voelen zich steeds meer gesterkt. Doordat ouders beter verdienen, gaan meer kinderen naar school. "Ik ben de eerste generatie van mijn familie die studeert", vertelt rapper Sairaj. Drummer Kirti zit in de laatste klas van de middelbare school. Haar moeder kon niet eens de lagere school afmaken. Omdat ze niet

voor haar moeder op de vuilnisbelt wilde werken, zocht ze een baan als schoonmaakster in een hotel.

Trekpleister

Tot enkele jaren geleden gingen de kinderen naar scholen buiten de wijk. Door de economische groei zijn er in Dharavi zestig lagere scholen en dertien middelbare scholen gekomen. De wijk die vroeger door iedere buitenlander werd gemeden, is nu – ook door de Oscar winnende film *Slumdog Millionaire*, over het harde leven in de sloppen – een toeristische trekpleister geworden. "We staan zelfs in de top tien als een van de plekken in Mumbai die je absoluut moet hebben bezocht. We verdienen naast afval en de Dharavi Rocks ook aan *slumtoerisme*", lacht Sairaj. "Ik kom van buiten de sloppen maar wel uit een gezin waar geen geld was voor een drumstel. Als kind trommelde ik op de pannen en potten van mijn moeder", zegt Vinesh Nair. "Naast de boodschap voor een duurzame samenleving proberen we met onze zelfgemaakte instrumenten uit te leggen dat je niet rijk hoeft

“Misschien moet je eerst arm worden om te leren wat duurzaamheid en tevredenheid is”

Dharavi Rocks met de LaLaLand Festival-organisatoren

Dharavi in 2011, voordat er gerecycled werd

te zijn om muziek te maken.” Vinesh is de trainer en een van de muzikanten in de band. Dharavi Rocks heeft volgens hem bewezen over een enorm talent te beschikken. De doorgroei in de band gaat snel. Verschillende bandleden zijn terechtgekomen in Bollywood, of in professionele bands en dansgroepen. Bekende Indiase muzikanten treden samen met ze op waardoor Dharavi Rocks steeds beroemder wordt

Iedereen zal gek worden

Dharavi heeft in de afgelopen jaren zowel in India als daarbuiten zijn naam geves-

tigd als recyclingcentrum van het land. “We zijn een stad in een stad geworden, met onze ijzersmeden en winkels waar je van alles tweedehands kunt kopen: computers, telefoons, laptops. We hebben pottenbakkers maar ook IT-consultants die advies aanbieden. Modehuizen als Gucci en Armani en hun rijke klanten weten Dharavi steeds vaker te vinden voor de luxe tassen die hier van de beste kwaliteit leer worden gemaakt. Er wonen in deze arme wijk toch inmiddels verschillende miljonairs”, lacht Sairaj. Ondanks die enorme economische vooruitgang gaat de wijk binnenkort op de

schop. Projectontwikkelaars azen al jaren op de peperdure grond die midden in het zakencentrum van Mumbai ligt. Politieke partijen durfden het jarenlang niet aan om bulldozers op de wijk af te sturen, bang om tijdens de verkiezingen de stem van meer dan een 1 miljoen mensen te verliezen. Maar toen de rijkste man van het land, de biljonair Gautam Adani, naast 50 miljard dollar voor Dharavi ook een plan voor de herhuisvesting van de bewoners op tafel legde, ging het stadsbestuur overstag.

De inwoners van Dharavi zijn woedend en bang. “Alleen de mensen die over documenten van hun huis beschikken, krijgen in ruil daarvoor een appartement of zakenruimte. Maar wie beschikt er in een sloppenwijk over eigendomspapieren? De meeste vuilnisophalers zullen zich gaan verspreiden over de stad. Dat betekent het einde van Dharavi”, waarschuwt Vinesh. “De inwoners van Mumbai zullen gek worden als Dharavi niet meer bestaat, ze zullen omkomen in hun eigen vuil”, voorspelt Sairaj. Jarenlang zamen de inwoners van de wijk het afval voor niets in, omdat het stadsbestuur weinig aan vuilnisophaal deed. Een ding is zeker: de band blijft bestaan. Alleen bezingen de muzikanten niet langer het nut van recycling, maar vooral waarom Dharavi moet blijven. ■

MARCIA NARAIN

Marcia Narain is vrijwilliger op het kantoor van Milieudefensie. Ze kookt er regelmatig voor de medewerkers onder het motto: weg met voedselverspilling.

TEKST: ESMEE DE GOOYER BEELD: ROBERT ELSING

“Toen ik in de jaren zestig naar Nederland kwam, hadden we het niet breed. Ik wist precies waar je wanneer het goedkoopste eten kon halen. Tegelijkertijd schrok ik ervan hoe slecht het hier is geregeld met voedselverspilling. Ik wil niet zeuren, maar het is echt erg. Supermarkten en restaurants gooien zo veel weg en met dat voedsel wordt nauwelijks iets gedaan, terwijl zo veel mensen letterlijk niet te eten hebben. En het wordt alleen maar erger. Het is blijkbaar niet populair om er iets aan te doen.”

Broden weggegooid

“In eerste instantie kwam ik bij Milieudefensie om oud papier, flyers en andere spullen op te halen die anders weggegooid zouden worden. Dat moet

rond 1993 zijn geweest. Die spullen kon ik gebruiken voor De Knutselacademie, een kunstacademie voor kinderen die ik 24 jaar heb gehad, inmiddels ben ik met pensioen. De achterkant van de flyers was wit, gewoon tekenpapier dus!

Maar toen zag ik dat er ook veel eten verspild werd op het kantoor. Hele broden, biologische ook nog, zo maar in de prullenbak! Dus ik zei: bel me maar op als er weer brood of ander eten over is, ik zal jullie eens laten zien wat je ervan kan maken.”

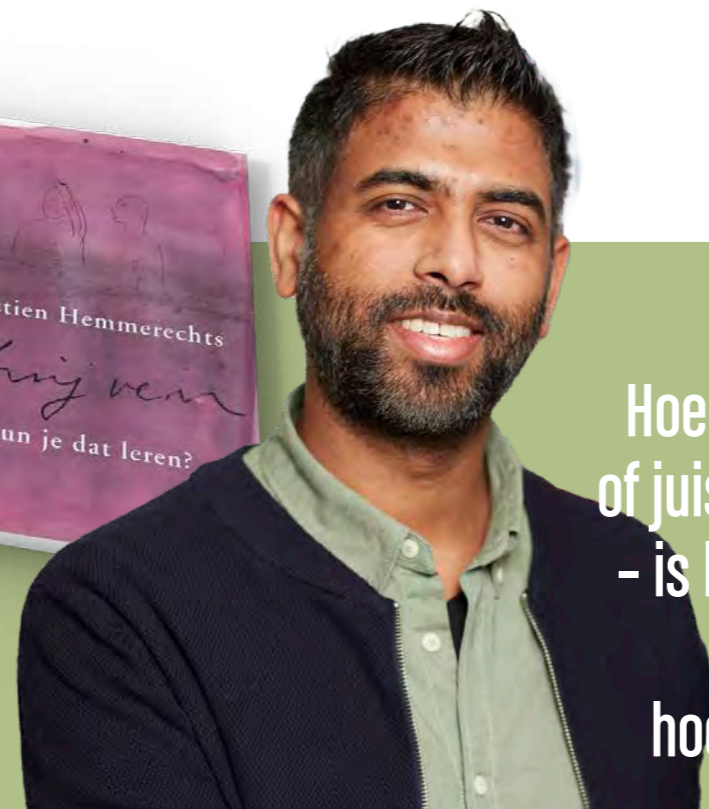
Proefkonijnen

“Ik hou in een schriftje bij welke ingrediënten ik in recepten gebruik. Dat doe ik al jaren. De mensen van Milieudefensie zijn mijn proefkonijnen: op hen pro-

beer ik nieuwe recepten uit, dan weet ik of ze goed gelukt zijn. En samen met de mensen op kantoor zamel ik rond kerst boodschappen in voor de mensen in mijn wijk waarvan ik weet dat ze het moeilijk hebben. Daar krijg ik een goed gevoel van.”

Het was hier kaal

“Ik zorg ook voor de planten op het kantoor, ik let er vooral op dat ze niet te veel water krijgen. Toen ik voor het eerst binnenkwam, was het hier zo kaal. Iedereen werkt zo hard, ze zorgen niet goed voor zichzelf. Nu is het tenminste groen, dat is veel prettiger. Ik weet inmiddels waar alle planten het beste kunnen staan, ze hoeven echt niet allemaal in de zon.” ■

Hoe bemoedigend – of juist beangstigend – is het dat we geen verhalen in ons hoeven te hebben!

Woorden van verzet

In 1997 schotelde het Arnhemse Olympus College haar brugklassers iets bijzonders voor. Een halfjaar lang volgden we creatieve vakken. Van schilderen tot scènes naspelen en dansacts choreograferen. Een goede vriend vatte onze *struggle* in een – door mij iets bijgeschaafd – helder inzicht samen: “De hoogte van je cijfer hangt samen met in hoeverre je bereid bent jezelf voor schut te zetten.” Het ongemak hing in de lucht, neem dat maar van mij aan! Gelukkig kwam ik meer in mijn element met een creatieve schrijfopdracht. Wat mij bezighield: of je tijd kunt ruiken. In ritmische zinnen beschreef ik hoe geur niet in tijd zit, maar dat de tijd zich wel kan tonen door verschillende geuren. Pak maar eens een nieuw boek. Ruik een dag later wat er overblijft van een geurtje. Waag je alleen aan bedorven voedsel (als je maag sterk genoeg is).

Een paar weken later besprak de docent de teksten. Die ochtend ontdekte ik dat ook ongemak zich nestelt in tijd. Terwijl anderen hun schrijfsels terugkregen, bleef ik zuchtend wachten. Mijn stuk kreeg extra aandacht van de leraar, die wilde mijn manier van waarnemingen omschrijven met iederéén delen. Daar sta je dan als 13-jarige voor de klas iets

voor te dragen. Maximale voor-schut-score: *check!*

Ondanks het ongemak van destijds, wil ik nog steeds schrijven. Maar waarom eigenlijk? Dit keer zoek ik een antwoord in het genre schrijfboeken. Er is vast ergens een lege pagina die op je wacht

Het Grote schrijven

In het boek *Zelf Schrijver Worden* (1986) geeft Gerard Reve zijn fundamentele kijk op literatuur. De opdracht die hij in kunst ziet, is er een van de duiding van de werkelijkheid, zonder dat het diezelfde werkelijkheid weergeeft, verklaart of ontraadselt. Zijn vertrekpunt is allesom-

Er is vast ergens een lege pagina die op je wacht

vattend: alle kunsten zijn één. “Er bestaat geen andere kunst dan religieuze kunst.” Maar ook: “Het diepste, wezenlijke, en nooit afwezige thema van alle kunst is de Dood.” Wees vooral scherp op de lading

van religie, die ligt anders dan je zou denken bij Reve. “Beide, kunst en religie, zijn gestileerd menselijk handelen (of een produkt daarvan) dat een ontroering teweegbrengt. De stilering is ook hier essentieel. Van een religie zonder stilering kunnen wij ons niet eens een voorstelling maken: zij is ondenkbaar. Dito wat betreft het menselijke van het handelen, want dier noch plant noch dode materie bedrijven religie.”

De pen en het zwaard

Alex Boogers hanteert in *De schrijver als samoerai* (2024) net als Reve ook een noodlottige kijk op schrijven en romans. “De romankunst gaat wat mij betreft over het accepteren van de dood, de wetenschap dat we zullen sterven, en dat we er weinig tegenover kunnen stellen, behalve de verhalen die we elkaar vertellen [...]. De roman is daarmee een daad van verzet waarmee we ons ogenschijnlijk nietszeggende bestaan vorm proberen te geven. We proberen ons te vermaken en te verrijken, terwijl we tegelijkertijd weten dat het allemaal tijdelijk is.” Om zijn punt verder te bekrachtigen haalt Boogers een passage uit *Het boek van de vijf ringen* van Miyamoto Musashi aan. Daarin staat dat de samoerai een tweevoudige Weg te bewandelen heeft, waarbij een

doordrongen gevoel voor beide aanwezig moet zijn: voor het penseel en het zwaard. Ook hier kleeft volgens Musashi een eind aan. “Algemeen gesproken is de Weg van de samoerai het vastberaden accepteren van de dood.”

Wilskracht voor creatie

Nu kunnen we natuurlijk schrijven alsof ons leven ervan af hangt. In *Het schrijven van een roman* (2014) gaat Arie Storm in op een diepere drijfveer. “Schrijven komt voor een groot deel op wilskracht aan: je moet het werkelijk willen. Je hebt mensen die heel graag dat ene verhaal willen opschrijven – vaak het verhaal van hun leven, en dat is meestal voor anderen niet zo’n bijzonder interessant verhaal – en die er verder niet naar verlangen een schrijver te worden. Ik kan me daar niet zoveel bij voorstellen, op die manier kijk ik ook niet tegen het schrijven van fictie aan. Er zit geen verhaal in me, er moet een roman uit mij komen.” Hoe bemoedigend – of juist beangstigend – is het dat we geen verhalen in ons hoeven te hebben!

Voor de toekomst

Rest ons nog een belangrijke vraag: is schrijven te leren? In *Schrijven – Kun je dat leren?* (2016) geeft Kristien Hemme-

rechts een hoopvol antwoord: “Ja en nee.” Volgens Kristien zit talent in de gevoeligheid voor taal. Die is te activeren en te ontwikkelen. Een weg daarnaartoe is vragen stellen over de taal en de formulering, naast iets wat ze de heilige drievuldigheid van het schrijven noemt: taal, observatie en durf. Een lege pagina schrijft zich niet vanzelf.

Dus: waarom wil ik schrijven? Het heeft nut, net als lezen. Dat nut schuilt in – wanneer we spreekwoordelijk Musashi’s zwaard oppakken – protestacties tegen allerlei misstanden. De pen? Het woord brengt Reve’s diepe ontroering teweeg, wat het vuur in onze harten doet oplaaien. Van activist tot burger. Een mensenleven is slechts van korte duur, maar voor altijd van waarde als het bijdraagt aan een betere wereld. Laten we van al onze woorden van verzet een stormachtig monumentaal boek maken! ■

Boekenliefhebber Rakesh Kalloe verdiept zich in de wereld van de literatuur. Ga mee op reis en zie hoe de natuurlijke wereld en boeken samenkomen.

Cultuurtips

Lezingen & optredens

BRAINWASH FESTIVAL

Het thema van het Brainwash Festival dit jaar is Truth & Doubt. Zekerheden worden bevestigd en twijfel wordt gevierd in tientallen lezingen van onder andere XR-filosoof Chris Julien over alledaags activisme en hoop. Van 24 tot 27 oktober op verschillende plekken in Amsterdam.

Podcast

DE WEG VAN DE DODO

Voor deze tragikomische serie volgde podcastmaker Jennifer Pettersson 2 jaar lang drie mensen die elk een bijna-uitgestorven diersoort proberen te redden – of zelfs een heel ecosysteem. Zo blijkt opnieuw: het is ontzettend moeilijk om de natuur te redden van de mens. Te luisteren op je favoriete podcast-app.

Film

WILDLIFE FILM FESTIVAL

Lang niet alle natuurfilms bereiken de reguliere bioscopen. Tijdens het Wildlife Film Festival van 4 tot 10 november zijn ze toch op het grote doek te zien in Cinerama Filmtheater, Rotterdam. Bijna alle docu’s – over de ‘wilde’ Atlantische Ierse eilanden, kolibriekolonies in Costa Rica of, dichterbij huis, De Biesbosch – zijn ook online te bekijken.

Fototentoonstelling

MAPUCHE: EEN GEMEENSCHAP IN BEWEGING

Werken uit de collectie van het Wereldmuseum worden gecombineerd met performance art en familiefoto’s van leden van de Mapuche-gemeenschap die van Chili naar Europa zijn gevlucht. Zo wordt hun zoektocht naar een nieuw thuis getoond. Te zien in Wereldmuseum Leiden tot juli 2025.

“Het brandt hier wel vaker, maar deze keer was anders”

Vorig jaar brandde in de Griekse regio Evros een gebied van 80 duizend hectare af, de grootste natuurbrand ooit in Europa. Hoe gaat het nu met de mensen die in de regio wonen? “De natuur zal er wel weer bovenop komen, maar onze manier van leven hier in de dorpen niet.”

TEKST: TOON LAMBRECHTS EN ZOË THOMAIDOU · BEELD: TOON LAMBRECHTS

Een smalle zandweg slingert zich naar Hatzisavva Vineyards, de wijngaard van Kyriaki Hatzisavva. De littekens van de branden van vorig jaar zijn duidelijk zichtbaar. Op lager gelegen stukken land bracht de lente nieuw groen, ondertussen alweer verdord door de niet aflatende hitte die Griekenland al maanden teistert. De flanken van de heuvels liggen er nog even doods bij als een jaar geleden, als een zwart rouwkleed dat zich over een groot deel van Evros uitstrekt. Te midden van de wijngaard biedt een enkele olijfbos beschutting tegen de zon. Het grootste deel van de wijnstokken heeft het vuur niet overleefd, een enkele daargelaten. “Je kunt goed zien hoe de bosbrand van de ene plek naar de andere is gesprongen”, vertelt Kyriaki, terwijl ze naar de heuveltoppen wijst. “Alleen een klein stukje groen beneden is er ongeschonden uitgekomen. Achter de heuvels zie je hetzelfde beeld: een zwartgeblakerd landschap dat zich uitstrekt van hier aan zee tot Soufli, bijna 50 kilometer landinwaarts.”

Vuurzee

Het is moeilijk de omvang van de natuurbrand, die in augustus vorig jaar over Evros raasde, te bevatten. Evros, genoemd naar de gelijknamige rivier die de grens vormt tussen Griekenland en Turkije, is een van de meest afgelegen regio's van het land. Een groot deel van de streek bestaat uit bossen, waaronder het waardevolle natuurgebied Dadia dat bekendstaat om zijn populaties gieren en roofvogels.

Op 19 augustus brak er brand uit in het dorpje Melia, niet ver van Alexandroupoli, de havenstad en districthoofdstad in het zuiden van Evros. Daar werd de brand bedwongen, maar het vuur wist zich te verspreiden naar twee andere plekken. De timing kon niet slechter. Net als dit jaar kreunde Griekenland onder een aanhoudende hittegolf en een langdurige droogte. Het dorre land had niet veel nodig om vlam te vatten. Tegelijkertijd stak de *meltemi* op, een lokale krachtige zomerwind die kurkdroge, hete lucht van oost naar west blaast. De *meltemi* dreef beide vuurfronten bij elkaar tot een vuurzee die niet meer te controleren viel. 17 dagen lang zou het branden in Evros, de grootste natuurbrand ooit in Europa. Zo'n 80 duizend hectare land ging in vlammen op, waaronder een groot deel van het bos van Dadia. Twintig mensen verloren het leven.

Slecht voorgevoel

Kyriaki zal die dramatische dagen niet licht vergeten. “Melia ligt

Kyriaki Hatzisavva

zo'n 25 kilometer van hier. Ik had onmiddellijk een slecht voorgevoel. Er stond een sterke wind die mijn richting uitblies. Het leger had de heuvels afgezet, maar ik heb toch mijn wijngaard kunnen bereiken. Ik ken de binnenwegen. Ik heb geprobeerd de grasvelden om te ploegen om een buffer te creëren, maar dat was onbegonnen werk. De grond was te hard.”

“Mijn neef was verderop bij zijn boerderij zijn schapen aan het evacueren. Hij belde me toen de eerste vlammen aan de voet van de heuvels likten. Plotseling was het vuur overal. Ik heb nog geprobeerd de honden te roepen, maar die waren nergens te bekennen. Ik ben nog net op tijd weggekomen. De volgende dag al was ik weer terug, ik moest wel. Ik had me op het ergste voorbereid. Toen ik zag dat de wijnmakerij gespaard was gebleven en dat de honden nog leefden, ben ik in tranen uitgebarsten.”

Een stroom bosgrond

“Het brandt wel vaker in Griekenland, maar deze keer was anders”, vertelt Kyriaki. “Zo'n grote brand hebben we nog nooit meegemaakt. Toch spelen de problemen al veel langer. In 2022 viel er in de lente en de zomer geen druppel regen, de jaren ervoor was het niet veel beter. Wie in de stad woont, zal het misschien niet merken, maar de gevolgen van de klimaatverandering wurgen het platteland van Evros. De natuur zal er na deze brand wel weer bovenop komen, maar onze manier van leven hier in de dorpen niet.”

Als de regen dan eindelijk komt, zijn het niet de zachte lenteregens waar de verschroeide bodem zo naar smakt, maar een zomerstorm, intens en gewelddadig. Na nog geen 5 minuten gutst het water de hellingen af. Niet veel later spugen de afvoerkanalen nabij Alexandroupoli met ongelooflijke kracht een bruine smurrie de zee in. Een haast stroperige stroom die takken, stronken en een enkele hele boom met zich mee sleurt

Theodoros Eleftheriadis

Het ruikt naar bosgrond, en dat is het ook. Zonder bomen en struikgewas om de bodem vast te houden heeft de plotse regen in al zijn hevigheid vrij spel. De vruchtbare topplaat, opgebouwd door een jarenlange cyclus van groei en ontbinding, gaat in een paar uur verloren.

Het nieuwe normaal

Griekenland is, net als de rest van het oosten van het Middellandse Zeegebied, extra gevoelig voor klimaatverandering. Verschillende modellen voorspellen dat de temperatuur er sneller zal stijgen dan elders. “Maar ik weiger me erbij neer te leggen dat dit het nieuwe normaal wordt”, zegt Kyriaki. “Ik plant alles terug, al kost het jaren.” Toch overheerst een gevoel van verlies. “Ik kende alle paadjes in de bergen. Vroeger ging ik er met mijn grootvader de geiten hoeden, nu neem ik mijn dochters mee voor een picknick. Maar van mijn favoriete plekken is niets meer over.”

Ook deze zomer braken de temperatuurrecords. Hoewel grote natuurbranden uitbleven, ligt het totale oppervlak aan natuur dat in as werd gelegd even hoog als vorig jaar. Er zijn nog meer factoren die Griekenland kwetsbaar maken voor vuur. In principe kunnen mediterrane bossen branden prima verdragen; vuur is een onderdeel van de verjongingscyclus van dit bostype. Maar demografische ontwikkelingen hebben dit verstoord. In de decennia na de Tweede Wereldoorlog raakten grote delen van het Griekse platteland ontvolkt. De trek naar de stad of naar elders liet hele dorpen leeglopen, en daarmee verdwenen ook traditionele praktijken van bosbeheer.

Gebrek aan geiten

Dat maakt bossen zoals die in Evros extra vatbaar voor grote branden, vertelt Theodora Skartsi, ecoleer en manager van de Society of the Protection of Biodiversity of Thrace. Ze werkt mee

aan het beheer van natuurpark Dadia. “Dadia is – en dat geldt voor alle bossen in de regio – het resultaat van menselijke activiteiten. Het gaat om een lappendeken van mediterrane eiken, inheemse zwarte den, aangeplante dennen, en open weides. Maar de laatste decennia is de ondergroei in het woud sterk toegenomen, en dat verandert brandpatronen. Waar vuur vroeger op de bodem bleef, springt het nu veel gemakkelijker over naar de boomkruinen, vanwege die dichte ondergroei.”

Die verdichting is een direct gevolg van de leegloop van het Griekse platteland en het wegvallen van extensieve veeteelt. “Geitenherders zijn een uitstervende soort, want dit beroep brengt haast niets meer op. Op veel plaatsen in Griekenland is de geitenhouderij verantwoordelijk voor overbegrazing, maar hier kampen we met onderbegrazing. Inheemse wilde dieren zoals damherten en edelherten kunnen dat niet opvangen, en het handmatig verwijderen van ondergroei in zo'n uitgestrekt gebied is onmogelijk voor het toch al onderbemenste bosmanagement.”

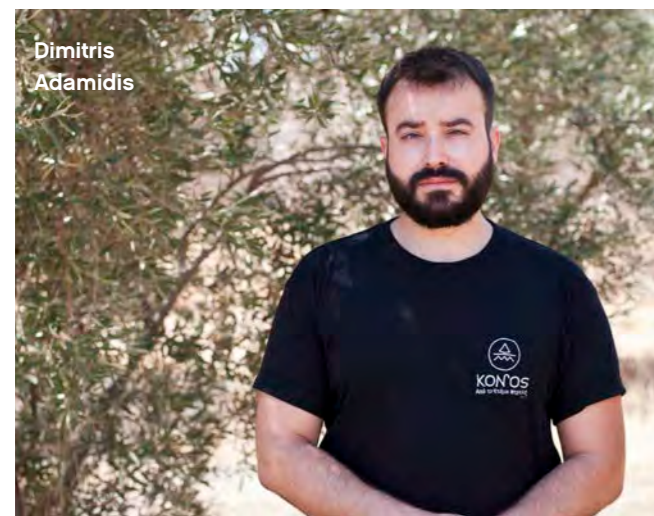
Daar komt nog eens bovenop dat er tijdens de crisisjaren stevig bezuinigd is op het budget voor bosbeheer en voor gespecialiseerde brandbestrijding, deels onder druk van Europa. Na de rampzalige zomer van 2021 rekruteerde de overheid nieuwe brandweermannen, maar inspanningen voor preventie en bosonderhoud bleven achter. Zullen de branden van vorig jaar de leegloop van de dorpen nog eens versnellen? Dat moeten we afwachten, zegt Theodora. “De dorpen in centraal Evros verliezen al decennia lang inwoners. Nu komt daar het collectief trauma van de brand bovenop, waaraan de zwartgeblakerde heuvels ons nog elke dag herinneren. Het heeft Evros ook van de mogelijkheid beroofd om nieuwe banen te scheppen in het natuurtoerisme, banen die broodnodig zijn om de leegloop van de dorpen te stoppen.”

Klein, maar belangrijk

Die leegte hangt tastbaar over Kirki, een bergdorp zo'n 20 kilometer van Alexandroupoli. Het dorp, genesteld tegen een bergflank, oogt volkomen verlaten. De speeltuin op het plein is overwoekerd, verschillende huizen vertonen tekenen van verval. Theodoros Eleftheriadis, een krasse zeventiger, groeide op in Duitsland, maar keerde terug naar zijn geliefde Kirki. Hij herinnert zich betere dagen. "Kirki was altijd een klein, maar belangrijk dorp. Het was nooit zo leeg als nu. 20 jaar geleden woonden hier nog zo'n vierhonderd mensen, er was een school, een politiekantoor. Nu zijn we met nog maar veertig mensen over, en dan vooral ouderen."

Ook Kirki werd zwaar getroffen door de brand. "De eerste dagen bleef het vuur hier weg. Maar de meltemi dreef de vlammen in een snel tempo onze richting uit. Ik woonde hier met mijn moeder, door de dikke rook kreeg ze last met ademen. De brandweer werd naar Alexandroupoli geroepen om het ziekenhuis tegen het vuur te beschermen. Kirki werd in allerijl geëvacueerd."

Dimitris Adamidis

Een stuk van je ziel

Theodoros ging meteen na de brand terug naar Kirki. Daar wachtte hem een bijzonder onaangename verrassing. Zijn huis was is vlammen opgegaan. "Ik kan maar moeilijk beschrijven wat er door mij heen ging, ook vandaag nog. Een huis is zoveel meer dan stenen, het is een levende plek, vol herinneringen. Het is alsof je een stuk van je ziel verliest."

Vandaag woont Theodoros in een ander huis in Kirki, maar zijn moeder keerde nooit meer terug naar haar dorp. "Ze wilde wel, maar het was emotioneel te zwaar voor haar om te zien wat er met haar huis, het dorp en de bergen was gebeurd. Ze is niet veel later overleden. Ze was al oud, maar de stress en het verdriet hebben zeker een rol gespeeld. Ze was niet de enige, nog twee andere oudere mensen zijn vlak na de brand overleden." Theodoros kende de bossen rond Kirki als zijn broekzak. Hij legde eigenhandig een netwerk van wandelpaden aan. "Ik ben begonnen de paden op te ruimen en de bewegwijzering te herstellen, ook die door de verbrande heuvels. Dat is belangrijk voor mij, ik voel me sterk verbonden met deze plek. Ik zie het als mijn plicht hoopvol te blijven. We willen het dorp wel laten herleven, maar zonder steun van de overheid redden we het niet."

Vijftien ongeschonden olijfbomen

Zelfs een jaar later blijft het moeilijk voor olijventeler Dimitris Adamidis om te zien wat het vuur heeft aangericht in Konos, zijn olijfbomgaard en zijn perserij. Bij sommige bomen zijn alleen de onderste takken verschroeid, van andere bleef niets over dan verkoolde stronken. "Van de 3 duizend olijfbomen zijn er slechts vijftien volledig ongeschonden uit de brand gekomen. Hier valt het nog mee, maar verderop is het een kerkhof." De familie van Dimitris teelt al vier generaties Makri-olijven,

een oude, lokale variëteit met een uniek aroma en smaakpalet. Dat werd de voorbije jaren al steeds lastiger door aanhoudende hitte en droogte. "Olijfbomen zijn weerbaar, maar zelfs de Makri-variëteit levert onder dergelijke omstandigheden maar weinig oogst op. We moeten steeds vroeger in het jaar oogsten, het jaar voor de brand zijn we zelfs overgestapt op nachtelijk oogsten, zodat het aroma van de olijven niet werd aangetast door de hitte."

Werk van generaties

Dit jaar is er van oogsten geen sprake, en dat zal ook de komende jaren zo zijn. "In een paar uur tijd is het werk van generaties in vlammen opgegaan. De boomgaard had gered kunnen worden, maar de brandweer koos om elders in te grijpen. Naar mijn mening was hun optreden allesbehalve adequaat." Dimitris verwoordt een veelvoorkomend sentiment van de Griekse bevolking: dat de overheid faalt om de toegenomen dreiging van natuurbranden serieus te nemen. "Ook de compensatie voor getroffen telers is een lachertje, een belediging haast. We staan er alleen voor, toen bij de brand, en nu in de nasleep ervan."

Dimitris hoopt dat de meeste van zijn bomen het zullen redden. Maar dat vraagt geduld, want mensen en bomen leven langs andere tijdlijnen. "Ik ga niet snoeien, zoals de andere telers. Ik wil eerst zien wat de bomen nodig hebben. Maar dat zal zeker een decennium duren, zo niet meer. Terwijl de omstandigheden door het veranderende klimaat steeds vijandiger worden." Het valt hem zwaar te spreken over de eerste dagen na de brand. "Deze boomgaard is meer dan een landbouwbedrijf. Het is onze manier van leven, onze familiegeschiedenis. Ik heb als kind leren lopen tussen deze bomen. Maar toen ik de dag na de brand aankwam, herkende ik de plek niet meer."

Verloren in een nieuw landschap

Het gevoel van ontheemding dat zo sterk terugkomt in de verhalen van Dimitris, Kyriaki en Theodoros heeft een naam gekregen: solastalgie. Filosoof Glenn Albrecht gebruikt de term om een 'heimwee naar een landschap' gevoel te omschrijven; het ervaren van emotionele stress als resultaat van ecologische degradatie van de wereld om ons heen. Albrecht muntte de term in 2003, in het kader van zijn onderzoek naar de mentale impact van veranderingen in het landschap door grootschalige open mijnbouw in Australië. Hij had het evengoed over Evros kunnen hebben, want het woord beschrijft nauwgezet wat er leeft in de dorpen tussen de zwartgeblakerde heuvels.

"Meer dan een maand heb ik de heuvels vermeden. Ik kon me er niet toe brengen de omvang van de ramp onder ogen te zien. Toen ik voor het eerst richting Alexandroupoli reed, heb ik de auto aan de kant gezet en ben in tranen uitgebarsten." Dimitris moet even stoppen met vertellen. "Ik ben een optimistisch persoon, echt. Maar iedereen heeft zijn grenzen. Onze olijfbomgaard, het bos van Dadia... Alles wat deze plek uniek maakte, is veranderd in as. En wat er nog van over is, zal dezelfde weg gaan, vrees ik." ■

Verzet vieren

Een keer per jaar trekt een vrolijke optocht door de straten van de verarmde wijk Sunnyside in het Zuid-Afrikaanse Pretoria: het feest van de clowns is losgebarsten. Mensen in grappige vermommingen en op hoge stelten dansen al roepend door de wijk: weg met geweld tegen vrouwen en kinderen! Nee tegen homofobie en xenofobie! Iedereen is welkom in het park! De buurtbewoners worden per megafoon uitgenodigd voor een festival. En terwijl de kinderen zich daar uitleven op een springkussen, kunnen hun moeders zich laten testen op hiv en andere soa's.

Er is muziek en ontspanning, maar alles staat in het teken van de strijd voor betere leefomstandigheden in de verwaarloosde wijk. Toen Sunnyside nog een witte wijk was, onder apartheid, lag alles er prachtig bij. Hoe meer kleur de bewoners van de wijk kregen, hoe groter de verwaarlozing door de politiek werd. Verschillende organisaties in de stad strijden tegen dakloosheid, verslaving en voor goede voorzieningen, zoals betaalbaar en schoon drinkwater. Vaak voelt het als dweilen met de kraan open.

Tijdens het feest van de clowns worden de meest kwetsbare bewoners van de stad letterlijk zichtbaar: hier zijn we en we zijn geen hulpbehoevende sloebbers, maar mensen die vechten voor hun rechten. Liever een vrolijke optocht dan een verbeterde actie. Tegelijkertijd wordt de buurt geïnd met een leuk festival, met zorg en voorlichting. Het feestelijke verzet biedt even ontspanning en inspireert de mensen die zich het hele jaar uit de naad vechten voor een beter bestaan in deze stad. Met een warm hart kom je op betere ideeën, houd je de strijd beter vol en besef je beter dat je er niet alleen voor staat. Tijdens een feest kun je een dansje wagen met iemand die een andere politieke strategie voorstaat, je kunt lachen om de clowneske uitdossing van iemand waar je normaal met een boog omheen loopt. Een feest opent een ruimte, waarin actievoerders op adem kunnen komen, elkaar een hart onder de riem steken en weer even weten waar ze het ook alweer voor doen: een vrolijke samenleving vol diversiteit waar iedereen mee kan doen. Verzet moet gevierd worden! ■

Erica Meijers is theoloog. Ze doet onder meer onderzoek naar racisme en slavernijverleden, en naar voedsel en ecologie.

Samen eten/oogstfeest in Lettele

Eten is meer dan voeding alleen. *Down to Earth* gaat langs bij volkskeukens, buurtkamers en pluktuinen waar gekookt wordt met respect voor de planeet.

Culinair erfgoed uit de boomgaard

Het is lastig fruit plukken in een hoogstamboomgaard. Maar daar staat veel tegenover: schoonheid, smaak en een fijne plek. Michiel Bussink viert de oogst in 'zijn' boomgaard in Lettele.

TEKST: MICHEL BUSSINK BEELD: MICHEL BUSSINK EN DE BOLEET

De nazomerzon schijnt over de lange rij tafels die tussen de fruitbomen slingert. Vlak voor de bebouwde kom van het Sallandse dorpje Lettele ligt de dorpsboomgaard, omzoomd door een meidoornhaag. Met 21 oude hoogstamrassen, fruitbomen met een stam van ongeveer 2 meter hoog. Er staan vooral appels en peren, twee pruimen en een kweeper. Eind 2015 hebben we als bewoners, samen met basisschool-

leerlingen uit het dorp, de vruchtbomen aangeplant. Inmiddels beginnen de bomen een beetje volume te krijgen en het nodige fruit te leveren. Nauwelijks appels dit jaar, maar de köttelperen en oranjeperen hangen aanlokkelijk goudgeel te rijpen. Om de boomgaard en het belang van voedsel uit de buurt onder de aandacht te brengen, organiseren we dit jaar voor de zesde keer een oogstfeest in de boomgaard.

Oude fruitrassen

Na afloop van de oogstdankviering in de nabije tuin van de pastorie wordt het lekker druk. Op de middagmarkt presenteren lokale producenten hun waar, de kramen zijn gevuld met jam, zoetzuur, honing, zuivel, gebak en bier gebrouwen in het klooster in Diepenveen. Maar ook keramiek en bloemboeketten van Het Bloemlokaal uit het dorp, een van de weinige Nederlandse gifvrije bloemenkwekers. Leden van het collectief De spinnende wieven zitten achter hun spinnewielen. "We vonden het zo zonde dat er niks meer met de Nederlandse schapenwol werd gedaan", zegt spinster Gertien Obdeijn. Een groepje kinderen is zaadbommetjes aan het maken. Eén kraam is gevuld met kisten appels en peren in allerlei kleuren en maten.

Boomkweker Bert Jansen Manenschijn, die de fruitbomen in de dorpsboomgaard heeft geleverd, determineert appels en peren die de bezoekers hebben meegenomen. Hij wijst naar een kistje grote, geel-oranje appelvormige peren. "Dat is de oranjepeer, ook wel oranje bergamotte, echt een streekras uit Salland en de Achterhoek. Lekker uit de hand en als stoofpeer." Het is een van de honderden oude fruitrassen die ten onrechte in de vergetelheid zijn geraakt, vindt Jansen Manenschijn.

De oranjeperen hangen aanlokkelijk goudgeel te rijpen

Buurkalveren

Op luchtfoto's die de Britse luchtmacht in 1945 van de omgeving van Lettele heeft gemaakt, is te zien dat bij de meeste boerderijen een flinke hoogstamboomgaard floreerde. Hetzelfde gold voor grote delen van Nederland. Vanaf de jaren 50 werden die met overheidssubsidies massaal gerooid omdat de hoge vruchtbomen achterlijk werden bevonden in vergelijking met 'moderne' laagstamfruitbomen. Daarvan is het namelijk een stuk makkelijker oogsten. Maar vanaf de jaren 80 en 90 van de vorige eeuw kwamen er juist weer subsidies voor behoud en aanplant van hoogstambomen. Want, oh ja, die hebben toch ook zo hun voordelen. Hoogstamboomgaarden verrijken het landschap, herbergen veel meer biodiversiteit, zijn goed milieuvriendelijk te beheren en maken meervoudig landgebruik mogelijk: het gras in de Lettelse dorpsboomgaard wordt af en toe begraaasd door kalveren van de buurboer. Al is dat niet zonder risico: vorig jaar takelden de kalveren een aantal bomen dusdanig toe dat die het niet overleefden. Nieuwe boombeschermers moeten herhaling voorkomen.

Onder de bomen

's Avonds serveren we een driegangenmaaltijd, door de dorpingen gekookt met grotendeels biologische ingrediënten uit de buurt. De Deventer Stadstroubadour opent het diner met een loflied op de oogst, dat ze speciaal voor dat doel heeft gecomponeerd. Na diverse soepen, pasta's met onder andere paddenstoelensaus en salades, vertellen de kinderen van het plaatselijke Kinderkookcafé trots dat zij dit jaar het nagerecht hebben verzorgd. Ze bakten pruimenplaatcake en serveren daar een beetje vanillevla bij van De Melkbrouwerij, een lokale biologische melkveehouder.

"Hoogstambomen hebben ook nog als voordeel dat je er samen onder kunt zitten", zegt Jeroen Ex na afloop van het diner. De gepensioneerde bosbouwkundige helpt mee met het beheer van de boomgaard, stond 's morgens al groenten te snijden in de keuken van het dorps huis en had tijdens het diner geanimeerde gesprekken. Een van de onderwerpen: waarom halen we niet alles bij de Albert Heijn in Deventer? "We kwamen tot de conclusie dat door producten uit je eigen omgeving te eten, we ons meer op ons gemak voelen in een wereld die toch al zo veel verandert." ■

Paddenstoelensaus voor bij de pasta

De paddenstoelensaus werd gemaakt met – behalve ui, boter, knoflook, een beetje bloem, een bosje peterselle, peper, zout en citroensap – een handje gedroogde en een pond verse paddenstoelen. Die werden geleverd door Erik Schoenmakers van De Boleet uit Heeten, vlakbij Lettele. Ook binnen handbereik voor hoofdstedelingen, want ze staan elke zaterdag met een kraam op de Amsterdamse Zuidermarkt.

Lees het recept op downtoearthmagazine.nl/paddenstoelensaus

FOTO: BRENDA POPPENK

MILIEUDEFENSIE IN JE TESTAMENT?

SAM EN MARC DEDEN HET LEES WAAROM

Relatiemanager Esther Martens ging in gesprek met Sam en Marc. Sam is in 2021 lid geworden van Milieudefensie tijdens de Klimaatmars.

“Het milieu en dierenleed gaan ons aan het hart. De natuur gaat zo hard achteruit. We willen graag een verschil maken, ook als we er niet meer zijn. Daarom hebben we allebei een testament laten opmaken. Natuurlijk krijgen onze dochters een belangrijk deel. En we willen graag bijdragen aan een leefbare toekomst van onze planeet. We hebben online een testament gemaakt en dat bij de notaris getekend. Dat was heel gemakkelijk te regelen.”

SAM EN MARC'S HELE VERHAAL LEZEN?

Scan de QR-code of ga naar bit.ly/verhaal-sam-en-marc

LAAT JE INSPIREREN OM OOK MILIEUDEFENSIE OP TE NEMEN IN JE TESTAMENT.

DOE EEN TOEGIFT

Iedereen maakt zich in zijn leven wel ergens sterk voor. Gewoon omdat we dat belangrijk vinden. Maar wat als je er zelf niet meer bent?

Met een toegift kun je nog één keer opkomen voor de dingen die jij belangrijk vindt. Wil je een leefbare aarde doorgeven? Neem Milieudefensie op in je testament, zoals Sam en Marc.

Brieven

Desinformatie

Dank voor het interview (Mario Veen, DtE 84). Ik twijfel echter sterk of het de juiste benadering is. Desinformatie moet zichtbaar zijn door het tonen van juiste informatie. Desinformatie herkennen op basis van patronen als ‘ontkenning’ is de dood in de pot en in een democratie erg gevaarlijk. Voor je het weet adviseert de overheid wat de juiste informatie is. Wat dat heeft teweeggebracht rond de coronamaatregelen is dramatisch (en wordt in Nederlandse kranten nog altijd zwaar onderbelicht): een sterke groei in wantrouwen naar de

overheid en een grote ontvankelijkheid voor alle ‘informatie’ die op dat sentiment inspeelt. Als ik wil reageren op een bericht dat bijvoorbeeld vertelt dat ‘klimaatverandering komt door variatie in zonactiviteit’, of ‘door vulcanische activiteit’ of een op selectieve gegevens gebaseerde grafiek die ‘toont’ dat het niet warmer wordt, et cetera, moet ik zelf informatie gaan zoeken. Waarom? Het zijn standaardargumenten waar toch een kort artikel, met verwijzing naar meer bronnen, voldoende informatie tegenover kan zetten.

Cor Nouws

Geloof

Ik pleit voor een nieuw woord als commentaar op complotgezever:

Je bent geen complotdenker.

Je bent een complotgelover.

Als je zou denken zou je het niet geloven.

Samar Arons

Oogkleppen af

Wat ben ik blij met de column van Lawrence Cheuk. In mijn tijd – 1970 en opwaarts – zag je dezelfde mensen in de wereldwinkel, bij de bioboer, en op schrijfvondten van Amnesty. Maar de organisaties bleven apart in hun eigen bubbel zitten. Daar is dus nog maar weinig veranderd.

In 1982 deed de Wereldraad van Kerken een oproep om aan de slag te gaan met de combinatie Vrede, Gerechtigheid en Heelheid van de schepping. We zijn 18 jaar bezig geweest: vluchtelingenhulpgroep, vredesactiviteiten, plastic inzamelen, vegetarische beurs, modeshow van

verantwoorde kleding, enzovoorts. Dat is allemaal behoorlijk gemeengoed geworden, maar de samenhang is weg. Het effect van oorlog op het milieu/klimaat, geestelijke gezondheid, armoede, rechtvaardigheidsgevoel: niemand heeft het erover. Zou het nu eindelijk eens tijd kunnen worden om al die mensen in al die groepjes te laten samenwerken om een vuist te maken tegen de kapitalistische uitbuiting van de wereld die mens, dier en natuur ondergeschikt maakt aan productie? Wij willen Schoofs kabinet niet, laat dat maar eens duidelijk worden.

Loes Sjerp

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Bijlo's lijstje

Afkeurmerk

Boodschappen doen met de nieuwe Keurmerkwijzer, ontwikkeld door Milieu Centraal, roept vele vragen op. Bijlo zet ze – inclusief mogelijke antwoorden – voor u op een rijtje..

1 Hoe weet ik dat dit geen nepkeurmerkwijzer is?
Oplossing: een keurmerk voor keurmerkwijzers.

2 Hier, een groen takje met ECO erbij geschreven, op de bloemen in het benzinstation, die in plastic verpakt zijn. Is dat nep of echt?
Oplossing: de Keurmerkwijzer checken. Maar ik heb hier geen bereik. Ik heb wel haast! Ik moet naar mijn moeder, die ligt in het ziekenhuis. Nou ja, het zal wel eco-okee zijn, anders stond dat takje er niet op.

3 Het keurmerk bestaat niet, zegt mijn moeder, ik heb me laten naaien. Ze wil de bloemen wel, ze vindt het een lief gebaar.
Oplossing: de volgende keer on the way to planet proof kopen dan?

4 In het ziekenhuisrestaurant hebben ze frikadellen met blije dieren op de verpakking. Klopt dat?
Oplossing: die dieren zijn vast vreselijk blij dat ze van hun klotenleven onder dieronterende omstandigheden verlost zijn.

5 Ik moet er niet zo cynisch van worden, maar waarom zijn het er zo veel? PluimgarantieVlees, Rainforest AllianceKoffie, Hufterproof Tonijn, VrolijkeVruchten, BioBier, VeganSchoonmaakmiddelen, PlaneetdieetCrackers, Eerlijke Orenstokjes, CO2LA Zero... Winkelen duurt uren op zo'n manier. Dit gaat niet langer zo, ik krijg een keurmerkburnout!
Oplossing: alles dat geen keurmerk heeft, krijgt voortaan een afkeurmerk, één afkeurmerk, dan weet de consument tenminste waar hij/zij/hen aan toe is.

TONZON

Isoleer nu de vloer met TONZON en bespaar straks op de energierekening

Lagere energiekosten en een warm huis?

TONZON zorgt al 44 jaar voor de warmste vloer met de hoogste besparing. De beste keuze voor het milieu en jezelf. Met TONZON Vloerisolatie bespaar je effectief energie en creëer je een aangenaamere temperatuur in huis.

Een andere techniek met een beter effect

TONZON Vloerisolatie met Thermoskussens is gebaseerd op andere natuurkundige principes en isoleert effectiever dan andere vloerisolaties. Door de Thermoskussens wordt de vloer sneller warm en houdt de vloer de warmte langer vast. De vloer wordt zelfs warmer dan de luchtlaag vlak boven de vloer. Met het vierkamer Thermoskussen bereik je zelfs een $R_c > 7 \text{ m}^2\text{K/W}$. Bij niet geïsoleerde vloeren met vloerverwarming kan de besparing zelfs oplopen tot $18 \text{ m}^3 \text{ gas/m}^2$.

Dubbele aanpak

isoleren en een drogere kruipruimte

Veel kruipruimtes zijn vochtig of nat. Daarom wordt in combinatie met de Thermoskussens een stevig zeil op de bodem van de kruipruimte gelegd. Deze Bodemfolie stopt de verdamping van vocht uit de kruipruimtebodem. Dit betekent minder vocht in de woning en een optimale werking van de Thermoskussens. Daarnaast zullen leidingen en ophangbeugels veel langer meegaan.

Ook in 2024 subsidie op TONZON vloerisolatie

Wil je meer informatie over vloerisolatie? Scan de QR-code

Kijk op de website van de overheid (www.rvo.nl) wat je moet doen om in aanmerking te komen voor de subsidie voor woningisolatie. Nu ook subsidie met maar 1 maatregel.

TONZON Vloerisolatie is zelf eenvoudig te monteren maar laat je het liever over aan professionals? Neem dan contact op met TONZON voor een vrijblijvende offerte. Let op! Subsidie geldt niet op doe-het-zelf montage.

Geen financiële middelen voor verbeteringen in je huis? Het Nationaal Warmtefonds biedt betaalbare leningen, vaak met 0% rente. Verhoog jouw wooncomfort en verlaag tegelijkertijd je woonlasten.

